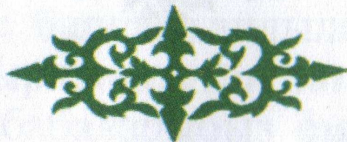

АТТТА БЛА ТУУДУГЪУ

Ойберле бла элберле

НАЛЬЧИК
«ЭЛЬБУС»
2012

УДК 398.9(512.142)

ББК 82.3(2Р-Кара)—412+82.3(2Р-Балк)—412

Д 265

Басмагъа жарашдыргъан, ал сёзюн жазгъан —
Додуланы Асият

Суратчы — *Евгений Фадеев*

ISBN 978-5-7680-2464-2

© Додуланы А. Т., жарашдырылгъаны, ал сёзю, 2012

© Фадеев Е. Б., суратлары, 2012

© «Эльбрус» китап басма, 2012

Ал сёз

Бизни халкыбызны фахмусу, терен акылы кырагъан тауушлукъ жомаклары, жырлары, нарт сёзлери, элберлери да бек кепдю. Элберле бла адеп-кылыкыгъа юйретген, эс айнытхан насийхат хапарла бла жомакъла ол бай хазнада энчи жерни аладыла. Эртте бизни ата-бабаларыбызгъа, аппаларыбызгъа, ынналарыбызгъа жарап келгенлери-ча, ала бюгюнню тёлюлеге да эски болмагъандыла, онгмагъандыла, магъаналарын тас этмегендиле.

Элберле — кысха, шатык айтылгъан оюм-акылы инжиледиле. Ала тегерекде тюрлю-тюрлю затланы ушашлыкларына эс бурдурадыла, адамны оюм кыдуретин айнытадыла, сезимин жютю этедиле. Элберле бек эртте заманлада кыуралып башлагъандыла. Алада жашауда аслам тюбеген, аслам хайырланылгъан затла жаз тил бла суратланадыла. Бизни ата-бабаларыбыз ёмюрледе да ариулукыгъа, чыгъармачылыкыгъа талпынганларын, жашауну теренирек ангыларгъа излегенлерин элберле шарт кёргозтедиле.

Элберлени бир энчиликлери — ала жашау турмуш бла, заман бла кыаты байланыпдыла. Анга кёре уа, аланы, эскирип, жашаудан кетген затланы юслеринден болгъанлары унутула, жангылары уа бюгюн да тууа барадыла. Элберле-рибизни кёбюсю назму халда жаратылгъанлары уа халкъ кеси да назмучу болгъанына шагъатды.

Насийхат хапарла бла жомакъла — алагъа ойберле дейбиз, — тёлюден тёлюге ёте, халкъны оюмлау хунерин, жашау кёллюлюгюн, сёзге усталыгын ачыклайдыла, адеп-кылык мардала бла шагъырей этедиле, жашау жорукъланы терен ангыларгъа болушадыла.

Халкыбыз адепсизлик бла намыссызлык, эринчеклик бла кыызгъанчылык, эссизлик-оюмсузлукъ бла ётю-

рюкчюлюк, хыйлачылыкъ бла кьоркьакълыкъ, антын буз-макълыкъ бла хурметсизлик дегенча, адамны кьылыгында осал илишанлагъа дайым бедиш этгенди, налат бергенди.

«Адам дегенинг хар заманда огьурлу, намыслы, чомарт болургъа, тенглик жюрютюуде, суймекликде кертичилай кьалыргъа, тутхан ишине кёл салыргъа, туугъан жерин, туугъан от жагъасын кёлю бла сюерге борчлуду. Анга жашауда чыдамлыкъ, душманланы алларында батырлыкъ, кишилик керекдиле, — ма аладыла, дуняда халкъ жомакъланы барындача, бизни жомакъланы баш магъаналары, кьыйматлары да», — деп жазгъанды бизни акъылман поэтибиз Кьулийланы Къайсын.

Чомартлыкъ, игиликте итиниу, огьурлулукъ, иш кёллюлюк, адамлыкъ борчха кертичилик, башхалагъа кьайгы-ра билиу — халкъыбыз дайым багъалагъан шартладыла, ала бюгюн да бизни адеп-къылыкъ жорукъларыбыз болгъанлай кьаладыла.

Хар ким да гитчелигинден окьуна акъылын-эсин айнытыргъа, билимин ёсдюрюрге, ахшыны бла аманны айырыргъа юйренирге керекди. Тюз жолдан, тюзлюк жолундан таймазгъа, кьыйын болумладан намыс бла чыгъаргъа халкъыбызны насийхат жомакълары кимге да ниет таянчакълыкъ этедиле, терсликни хорларгъа кюч-къарыу бередиле.

Ёмюрледен бери адам улуну баш муратларындан бири насыплы жашау къурауду. Ол умут бизде бюгюн да барды. Алайды да, бу китапчыкъгъа кьошулгъан насийхат жомакъла бла хапарла, чурумсуз адамлыкъны, чынтты тюзлюкню мурдорунда жашау этер ючюн, адамлагъа кьаллай илишанла кереклисин кёргюзтедиле дерге да боллукъду.

Келир заман бюгюнден ахшы да, ариу да болурун сюе, адам улу ызындан келген жаш тёлюлеге дайым ышаныуу бла къарайды.

ОЙБЕРЛЕ

ИГИЛИКСИЗ АМАНЛЫКЪ БОЛМАЙДЫ

Узакъ Магърибде бир акъыллы къарт жашап болгъанды. Аны айтханы халкъгъа төре эди.

Бирде кечеден тангнга итле кырылып чыкъгъандыла да, элчиле, къартха келип, жарсыуларын айтхандыла.

— Жарсымагъыз, хар зат да тап болур, — деп жапсаргъанды аланы акъыллы къарт.

Экинчи кече хоразла кырылгъандыла.

Элчиле, биягъы къартха келип, жарсыуларын айтхандыла.

— Ол да игигеди, — дегенди къарт.

Ючюнчю кюн отлары ёчюлгенди.

— Жамауат, хата жокъ, — дегенди биягъы къарт.

— Итлерибиз кырылдыла: ала бизни уручуладан сакълай эдиле; хоразларыбыз кырылдыла: ала бизни заманында уята эдиле; энди отубуз да ёчюлдю; аны не игилиги барды? — дей эдиле элчиле.

— Къайдам, къайдам... — деп, экили жууап бере эди къарт а.

— Бу не палахды, аны бизге ким ангылатсын?! — деп тыкъсыгъандыла элчиле. — Бу игиликте туююлдю!

Ол кезиуде аланы кыралларына душман чабып, эллени, шахарланы кюйдюрюп, адамларын а кырып келе болгъанды. Ингир къарангыда душман, не чыракъ жарыкъ кёрмей, не хораз кычырыкъ, не ит таууш эшитмей, ол элни къаты бла ётюп кетгенди.

ЭРИНЧЕК КЫЗ

Бир элде бир ариу кыз болгъанды. Алай ол ариулугъу чакълы бир эринчек да эди.

Бир кюн кызны тилей бир этимли жашдан келчиле келгендиле.

— Аллах арадады, биз а бек суююп да берлик эдик, алай кызыбыз бек эринчекди. Къолу жарашып, ол бёрек окъуна эталлыкъ туююлдю, сора жашны гюняхына къалай кирейик? — дегенди кызны анасы. Сора, айып этмезлерин тилеп, келчилени ызларына ашыргъанды.

Къыз, ата-анасына ёпкелеп, тангнга жи-
ляп чыкыгъанды. Эрттенликде уа анасына бё-
рекле этерге юйрет деп тилегенди. Насыплы
анасы къызын, бёрекледен сора да, кёп тюрлю
татыулу аш-азыкъ этерге юйретгенди.

Энди ариу къыз юй жумушлагъа эринмей
узала эди.

Ол, этген бёреклерин базарда сатып, жукъ-
дан къыйналмай жашарча болгъанды.

Бир кюн къызны тилеген жаш, базарда
айлана кетип, тилеген къызын кёргенди. Аны

бөреклерин халкъ басынып ала эди. Жаш да алгъанды. Ашап кӱргенди да, жаш экинчи кюн окъуна кызыны ата-анасына биягы келечилени ийгенди.

Бу жол кызыны ата-анасы келечилеге угъай демегендиле.

Кӱп да турмай, жаш бла кызы, эл юлгюге тутарча, насыплы юйюр кыурагъандыла.

ХАН УЛУ БЛА АГЪАЧ УСТА

Бир хан улуну ахшы тенги болгъанды. Ол агъач уста эди.

Бир жол ала эрикгенлерин кетерирге, кыайыкыгъа минип, жагъадан узакъ кетгендиле.

Агъач уста ушакъ арада:

— Хан улу, сени билиминг уллуду, усталыгынг а бармыды? — деп соргъанды.

— Усталыкъ манга неге керекди? Кыралымда устала жетмеймидиле манга! — дегенди ол.

Кюн басыла келип, тенгиз, кыайнап, кӱтюрюлюп башлагъанды. Жашла этмеген амал кыалмагъанды, алай толкъунла кыайыкыны тенгизге алып кетгендиле. Сора, сюре барып, бир белгисиз айрыкамны юзmez жагъасына ургъандыла.

Агъач уста андагы халкъны тилин билмесе да, кесине иш табып, кыыйналмай жа-

шарча болгъанды. Хан улуну уллу билими уа, тил билмегени себепли, анда кишиге да керек болмай къалгъанды. Ол аны бютюнда абызыратханды.

— Ай хомух а! Къаты болургъа кюреш, болгъаннга биз эталлыкъ жокъду. Артха жол тапхынчы, мен сени ач-жаланнгач этмем, тенгим ушайса да! — дегенди агъач уста. — Ёкюнме, жанынгы да бош къыйнама.

Дуния мениди деп тургъан хан улу, агъач устаны къолуна къарап къалса, жанын къалай къыйнамаз эди! Ахырында: «Биреуге жюк болуп жашагъандан, ишлеп жашагъан жюрекке кёп да асыуду!» — деп, тенгинден агъач усталыкъгъа юйренип, къол къыйыны бла жашап башлагъанды.

Хан улу кеси сатып алгъан арпа гыржынындан татыулу зат ёмюрюнде ашамагъан эди.

НАМЫС

Бурун бир тау элде бир уллу юйюр жашап болгъанды. Ол юйюр ишлей да билген, жашай да билген насыплы юйюр эди.

Бир эрттенликде къарт тышына чыкъгъанды да, жангы къарда аякъ ызла кёргенди.

— Барыбыз да юйде ушайбыз да, сора танг эрттен бизни юйден чыгып кетген ким болур экен? — деп, къарт ыз ызлап башлагъан-

ды. Азмы, кёпмю баргъанды, ыз аны бир юлөкью юлкюге келтиргенди.

— Мени юйюмден чыгып кетген, сен ким эсенг да, жууап бер! — деп сөлешгенди къарт, юлкюге къарап.

— Мен сени Насыбынгма, — дегенди юлкюден бир ауаз. — Сенден эригип, кетип барама. Алай ызымдан жетди эсенг, тиле — жерингден, малынгдан, ёзге мюлкюнгден бирин къояйым.

— Насыбым, сен былай бир кесек мычы, — деп тилегенди къарт, — мен а юйюрюм бла кенгешип келейим.

Насып угъай демегенди.

Юйге жетгенлей, къарт, юйюрюн жыйып, палахха къала тургъанларын айтханды.

Ала, бир акъылгъа келалмай, кёп даулашхандыла. Юйдегиси малланы, жашлары жерни, къызлары хапчук-харакетни сайлайыкъ дей эдиле.

Ахырында, къалай этебиз деп, къарт кичи келинине соргъанды.

— Ата, мен Намысны сайларыкъ эдим, — дегенди келини.

— Келин, сен тюз айтаса, — деп къууанганды къарт.

— Тюз айтады, — дегендиле къалгъанла да.

Къарт юлкюге къайтханды да:

— Мен Намысны сайлайма, мал, жер, хапчук-харакет да кесинги болсун, — дегенди.

— Сен мени кьолуму, аягъымы да байладынг, — дегенди Насып. — Намыс болгъан жерде мен да бар. Элт юйюнге.

Къарт Насыпны, кьолундан тутуп, юйюне алып келгенди.

ТЕЛИНИ ТЕНГЛИГИ — ДУШМАННЫ ШУЁХЛУГЪУ

Къачан эсе да бирде бир акъыллы ханны кьолгъа юйреннген илячини болгъанды. Хан аны дуня мюлкюне да алышырыкъ туююл эди, алай багъалы эди илячин анга. Кишиге ышанмай, къарагъан да кеси этип тургъанды.

Кюнлени биринде илячин, учуп барып, бир къарт къатынчыкъны юйюне терезе бла киргенди да, ундурукъ къулакъгъа къоннганды.

Къарт къатынчыкъ, кьолгъа юйреннген илячинни тутуп:

— Ай, жарлы къанатлы, бурунунг къынгыр болуп къалгъанды да, будай къалай чёплейсе? — деп, бек жарсыгъанды. Сора, къыпты бла кесип, илячинни къынгыр бурунун тюзетгенди. Тюзетгенди да:

— Ачдан ёлюп къаллыкъ эди, тоба, мен алай эслемесем! — деп къууаннганды.

— Аллах, Аллах! — дегенди биягъы къатынчыкъ, илячинни тырнакъларын кёрюп. — Аз къыйнамайдыла сени бу узун тырнакъла!

Къарт къатынчыкъ илячинни тырнакълары да кесгенди.

Хан илячинни тапханнга уллу нохтабау этерге айтханды. Бир ауукъдан ханны мыр-тазакълары илячинни табып келгендиле да, огъурлу къарт къатынчыкъны илячиннге этгенин айтхандыла.

Бек жарсыгъанды хан, алай къарт къатынчыкъгъа не этерик эди? Бечел илячинни башчыгъын сылай:

— Эсигизде болсун, палах эки тюрлю болады. Бири — кёзбау душманынг этген ахшылыкъ, бири уа — эссиз тенгинг этген болуш-лукъ, — дегенди.

ХАЗНА

Озгъан ёмюрледе бир къартны жангыз жашы болгъанды. Аны ууахтысы жетип:

— Жашым, бахчабызда хазна букъдургъан эдим, къазып чыгъарсанг, ач-жаланнгач болмай жашарыкъса. Хайда, Аллахха аманат бол, мен а кетеме, — деп, къарт жан алгъанды.

Жаш, атасын асырагъандан сора, бахчаны, бир мюйюшюн да къоймай, къазып чыкъгъанды, алай атасы букъдургъан хазнаны табалмагъанды. Сора ол жаш, къарт къоншусуна барып:

— Атам алтын хазна букъдургъанма деген эди. Бахчаны башын тубюне айландырдым,

алай мен тапхан болмады, — деп кючсюн-генди.

— Ахшы улан, сен атангы осуятын ангыламагъанса. Атанг санга жер кююп кетгенди. Анга жетген байлыгъ'а бармыды? Аны заманында сюрюп, урлукъ салып, къарап, къоруп турсанг, къарынынг — ач, юсюнг — жаланнгач болмаз. Атанг айтхан хазна ол эди, — дегенди къарт.

АКЪЫЛЛЫ КЪЫЗЧЫКЪ

Къайда эсе да бирде бир хан жашап болгъанды. Ол ёзюрюне:

— Жер юсюнде не тюрлю битим бар эсе да, тамбладан кеч къалмай, аланы урлукъларын манга тапдыр! — деп буюргъанды.

Башын къайгъы басып, ёзюр юйюне келгенди.

— Атам, нек мудахса, не жарсыуунг барды? — деп соргъанды къызчыгъы.

— Къайгъым а олду, — дегенди ёзюр, — хан: «Жер юсюнде не тюрлю битим бар эсе да, тамблагъа аланы урлукъларын манга тапдыр!» — деп буюргъанды. Мен тамбла угъай, жюз жыл ёмюрюм болса да, аны буйругъун толтураллыкъ туююлме. Не акъылы бар эсе да, бир акъылы уа барды ханны, ансы ол аллай къужур буйрукъ береми эди манга? Ханны буйругъун толтурмай а не амал?

— Атам, мудах болма. Бар да, тынчай. Мен бир амал этерме, — дегенди кызычыгы.

Ёзюр, кызы алай айтханлыкыга, жер юсюнде болган битимлени урлуклары кайдан табарыкды? Хоу бирда деп, тангыга кез кысмай чыкыганды.

Эрттенликде кызы мияла кыошунчукыга суу кыуюп, атасына бергенди да, ёзюр аны ханга элтип барганды.

— Сен керти да аккылман адамса. Сууду урлукну тирилтген. Аны битдирген да — суу. Суусуз дуния кыаран кыалыр эди. Бюгюнден ары сен мени биринчи ёзюрюмсе! — дегенди хан ёзюрюне.

ТУЗ БЛА МАМУКЪ

Бир кюн бир киши, эшегине туз жюклеп, базарга бара болганды. Ала уллу суудан ётерге керек эдиле да, эшек, суу ортасына жетгенлей, абынып жыгылганды. Эшек, суу элтирге аздан кыалып, жагыга чыкыса — жюгю бир женгил: туз эрип тура эди.

Бир ауукыдан ол киши, эшегине мамукъ жюклеп, базарга тебирегенди. Эшек, суу ортасына жетгенлей, жюгюн женгиллетеме деп, сууга кёмюлгенди. Жарлы эшек, батарга да аздан кыалып, аманны кебинден жагыга чыкыганды. Суу ичген мамукъ машокла, туз-

ча, ауур болуп, эшек базаргъа кючден жетгенди.

«Харамлыгъы — башына» деген сёз ол кюн туугъанды дейдиле.

ЧОМАРТ БИЙНИ ДЕРТИ

Эртте-эртте бир бий киши жашагъанды. Ол бай болгъанлыкъгъа, чомарт, асыл адам эди да, аны эллиле бек суйгендиле. Суйгенде да, саламлаша, аны кьолун эки кьоллары бла тутхандыла. Алай уллу хурмет бийге, айхайда, хычыуун эди. Ол да борчлу кьалмагъанды: эллилени, юйюне чакъырып, терк-терк сыйлай тургъанды.

Алай эте, ол киши кюнлени бир кюнюнде ырысхысын элге ашатып бошагъанды. Халаллыгъы жарлы этген бий бла энди элде, алгъынча, киши саламлашмай эди. Тап, кёрмеген кибики этип, жаны бла озуп кете эдиле.

«Мен да мен туююлме, сизни жерге бир кьаратмасам!» — деп, ол киши жолгъа атланганды. Этимли бий кюнлени биринде, жюз туюе жюгю хазнасы бла, алты ат жегилген алтын фаэтоннга минип, элге кьайтханды.

Ма бий десенг, бий!

Эллилери, узакъдан окъуна эки кьолларынын созуп, алгъындан да бек хурмет этер умут этгендиле. Алай анга салам берселе, бий

жууапха, бохчасын чыгъарып, ахчасын зынгырматып къоя эди.

— Алан, сени бу этгенинг неди? Санга салам берсек, саламыбызны алыр орунуна, бохчангы зынгырматып къояса! — деп, эллилери кёлкъалды болуп соргъандыла.

— Сиз мени бла угъай, мени байлыгъым бла саламлашасыз. Алайды да, жууукъларым, саламыгъызгъа кёре — келямыгъыз! — дегенди бий.

БАЙЛЫКЪ, НАСЫП, АКЪЫЛ

Бир жол Байлыкъ, Насып, Акъыл — ючюсю да бир бирлерине тюбеп, бир бирлери бла ёчешип, даулашхандыла.

— Сиз экигизден мен кючлюме, — деп, Байлыкъ кеси кесин кючлюге санагъанды.

— Насып болмаса, байлыкъдан не хайыр? — деп, Насып да кеси кесин онглу кёргенди.

— Акъыл болмаса, Байлыкъ бла да, Насып бла да киши хайырланаллыкъ туююлдю! — деп, Акъыл да кеси кесин махтагъанды.

Ала ючюсю да, бир бири бла кёп даулашып, жолгъа чыгъып кетгендиле. Кетип бара, бахчасын сюрюп, урлукъ ата тургъан бир жарлы жашха тюбеп, аны къатында тохтагъандыла. Алайда Байлыкъ, жашны аллына атлап, эки къолун да жайып:

— Сени бахчанг алтын къусукъладан толсун! — дегенди.

Ол алай айтханлай, жашны бахчасы алтындан толуп къалгъанды. Аны алай кёргенлей, Акъыл да, кесини кючюн билдирир ючюн, жарлы жашны акъылын алгъанды.

Олсагъатдан жарлы жаш, чабып, байгъа баргъанды да:

— Мени жериме, нартюх чыгъар орунуна, ташла чыкыгъандыла! — деп тарыкыгъанды.

Бай, жашны бахчасында алтын къусукъланы кёрюп, сейирге къалгъанды. Сора, татлы тилин ачып, былай айтханды:

— Кел, экибиз да бахчаларыбызны алышайыкъ. Мени нартюх чыкыгъан уллу бахчамы сен ал, сени ташла чыкыгъан бахчачыгъынгы уа мен алайым.

Жарлы жаш, къууанып, гитче бахчасын уллу бахчагъа алышханды. Бай алтын къусукъланы арба бла юйюне ташыгъанды.

Армау болуп тургъан жаш, не этерин билмей, жер къазып башлагъанды. Алайда Насып да, кесини кючюн билдирир ючюн, эки кьолун жайып:

— Насыплы бол! — дегенди.

Олсагъатдан жарлы жашны къатына бай саудюгерчиле келип тохтадыла. Аланы бири, жашны кёзюне къарап, былай айтханды:

— Бизге таматалыкъ этерге сенича бир

адам тапмай, излеп тура эдик. Энди сен бизге тамата бол деп тилейбиз.

Жарлы жаш, не айтыргъа билмей, башын кымылдатханды да, саудюгерчиле аны ыразылыкъгъа санагъандыла. Сора жашны, сакъалын жюлюп, юсюне да сыйлы кийимле кийдирип, бир ариу тор атха миндиргендиле. Миндиргендиле да, алларына салып кетгендиле.

Бара барып, бир элде тохтагъандыла. Алайда бир ариу кызы болгъан байгъа кьонакъгъа баргъандыла. Сора саудюгерчиле кеслерини таматаларына байны кызын тилегендиле.

— Сизни таматагъыз мени кызымы жарата эсе, мен бек ыразыма, — дегенди бай.

Олсагъатдан байны жууукълары, тенглери, жыйылып, уллу кьууанч этип, байны кызын жашха бергендиле.

Сау эл, жыйылып, байны киеуюн кьорюрге келгендиле. Киеу а, селеширге сьюзюмден жангылама деп кьоркьуп, селешген адамлагъа жууап кьайтармай, тынгылап тургъанды. Аны тынгылагъанына байны жууукълары кьайгылы бола башлагъандыла.

— Нек селешмейди бу? Бизни хыликкя этерге умутму этеди? — деп, бай ачыуланнганды.

Ишни кьармала тургъанын кьорюп, Байлыкъ бла Насып Акъылдан:

— Жашны акъылын ызына бер, — деп тилегендиле.

Акбыл жашны акбылын ызына бергенди да, жаш жыйылып тургъан халкъдан селеширге эркинлик алганды.

Ол, жыйылгъан халкъгъа къарап, былай селешгенди:

— Мен гитче заманымда бизни элге жау чапхан эди. Эр кишиле бла бирге тиширыула да жаугъа къаршчы чыкыгъан эдиле. Аланы ичлеринде бир жигит кыыз, эр киши кийимле кийип, ат юсюнде, жауну элибизден чыгаргъынчы, къан-жан аямай сермешген эди. Ол кыыз байны ариу кызына бир бек ушай эди да, анча кюнню анга суюнюп тургъанма. Терс эсем, кечерсиз!

— Биз а сен бизни хыликкя этген сунуп башлагъан эдик! — деп, бай къууаннганды.

Олсагъатдан уллу той этгендиле.

Андан сора жаш, саудюгерчилеге тамата болуп, акбыл-оноу этип, жарлылыкъдан да къутулуп, бирда мардасыз бай болганды.

Адамны акбылы болмаса, байлыкъдан, насыпдан да не хайыр?

ТОЙГЪАН ЖЕРДЕН ТУУГЪАН ЖЕР АХШЫ

Бир къарт, отуннга бара, буз юсюнде къоян баланы кергенди.

— Ай, таланнган, бу жазыкъ жаныуар бузлап къалады! — деп, къоян баланы, чертлеуюк

котурну тубюнде гелеу саламдан уя этип, аллына да, ашасын деп, нартюх гюттючюгюню экиден бирин салып кетгенди.

Отунчу ызына айланып келгенинде, бияггы кьоян балачыкь буз юсюнде тура эди.

— Астофюрюллах!* Бу не аламатды? Мен, бу жазыкь кьоянчыкьгья жылы жер этип, аллына аш салып кетген эдим. Бу уа бияггы буз юсюне чыггып турады! — деп сейир этгенди отунчу.

— Аны несине сейирсинесе? Тойгъан жерден туугъан жер ахшы. Анам мени буз юсюнде тапханды, — дегенди кьоян бала.

СЁЗЮНДЕ ТУРМАГЪАН БАЙ

Бир байны биргесине жюрютген кьулу болгъанды.

Бир кере бай, тар жолну кетип бара, аяггы тайып, жардан энишге салыннганды.

— Охахай, жардан кетеме, мени тарт да, чыгъар, маржа! Башынга эркин этерме! — деп жалыннганды бай.

Кьул иесин эрлай тартып чыгъаргъанды.

Болсада бай сёзюнде турмагъанды.

Бияггы экиси, атлагъа минип, кьоншу элге бара тургъанлай, байны аты неден эсе да юркюп кьачханды.

* *Астофюрюллах* — адамны сейирсиннгенин кёрпюзтген междометие.

— Уй, алан, биягъы манга бир болуш, маржа! Бу хужу ат, мени да алып, жардан секирип кетеди! — деп кычыргъанды ахы кыругъан бай киши.

Кыулу, байны атын жетип, жюгенинден кысха тутханды да, тыйгъанды.

Алай бай бу жол да кыулу башына эркин этмегенди.

Бир жол а бай, кёпюрню ётюп бара, абынып, кыутургъан суугъа кетгенди.

— Уо, бир болуш биягъы сен! Башынга эркин этерме! — дегенди бай биягъы.

Алай жаш, кыутургъан суугъа секирип, байны кыутхаргъанлыкыгъа, кыулай кыаллыгъы кёзюне кёрюнюп:

— Сен сёзюнде тургъан адам туююлсе, со-ра башымы суугъа нек атама! — деп, байгъа болушургъа унамагъанды.

Суу байны алып кетгенди.

ЭКИ ТАУЛУ

Эки таулу, чомачалыкъ* кесерге, агъачха баргъандыла.

Бири, терк окыуна чомачалыкъ кесип, ызына кетгенди. Бирси уа, хар тапхан бутагына

* *Чомачалыкъ* — жегилген ёгюз боюнун боюнсадан чыгъармаз ючюн, боюнсаны кыыйырында тешигине сугъарча таякчыкъ (чомача) этерге жараулу агъач.

бир чурум таба, агъачда ингирге дери айлан-
нганды.

Сайлагъаннга чий гыржын дегенлей, ахы-
рында ол чомачалыкъ бутакъ тапханды. Алай
ол алгъа жаратмай кетген чомачалыкъла-
рындан кёп да къарыусуз эди, къынгыр.

Экинчи таулу юйге келирге, биринчи тау-
лу сабанын сюрюп бошай тура эди.

ТЮЗ АДАМ

Бир улан, черекни ётюп бара, суу элтип
баргъан алманы кёрюп, аны алгъанды да, къап-
ханды. Сора: «Бу алманы иеси болур, сора
мен аны къалай ашайым? Биреуню къыйы-
ны башхагъа халал болмаз», — деп ойлагъан-
ды. Ойлагъанды да, сууну ёрге тебирегенди.
Жаш, бара барып, бир уллу, багъылгъан ал-
ма бостан* кёргенди. Бостанда аны акъсакъал
иесин да кёргенди улан.

— Мен сууда бир уллу, къызыл бишген ал-
ма тапханма. Аны къапханымлай: «Да бу ырыс-
хы мени ырысхым туююлдю, сора алманы
къалай ашайым? Биреуню къыйыны манга ха-
лал болмаз», — деп, муну иесин излей келе-
ме. Баям, ол сенсе, — дегенди жаш, алманы
къартха узата.

— Жигит, сен алмамдан къапханса. Аны

* *Бостан* — терек бахча (эск.).

санга халал болурун сую эсенг, манга эки жыл ишлерге неда кызымы алыргыа керексе. Алай кертисин айтыргыа суюме: кызымы не кыоллары, не кезлери, не тили, не кыулаклары, не ауузу жокъду.

Эки борчдан кыайсын сайларгыа билмей, жаш кеп сагыш этгенди. Сора: «Эшта, кыадарым алай болур, алай эки жылны жалчы болуп тургъандан эсе, бостанчыны кызын алып, эркин жашасам, башыма ол игиди», — деп, жаш кызыны алыргыа таукел болгъанды.

— Элт кызынга, — дегенди жаш акъсакъал кыартха. — Эшта, кыадарым алай болур.

Бостанчы ол жашны юйге кийиргенди да, бир ариу жасалгъан отоуну эшигин ачып, жашны ары етдюргенди.

— Ма кызым, ал да, юйюнге элт, — дегенди кыарт.

Жаш, дуняда болмагъанча бир ариу кызыны керюп, артха туракълагъанды, алай кыарт жашны иймегенди.

Бу бир жангылыч сунуп:

— Кыайдады, хурметли кыарт, сени не кыоллары, не кезлери, не тили, не кыулаклары, не ауузу болмагъан кызынг? — деп соргъанды жаш, ол ариудан кезлерин алалмай.

— Хомух болма да, кыатына бар! — дегенди акъсакъал.

— Да бу мени адамым туююлдю, сора аны кыатына кыалай барайым? Мен быллай ариу

жан тюшюмде да кёрмегенме, хапарда-жомакъда да эшитмегенме! — дегенди жаш, тартына. — Биягъы, кесими болмагъан ырысхыны алып, гюняхлы болургъа суймейме.

— Мен санга берирге айтхан не къоллары, не кёзлери, не тили, не къулакълары, не ауузу болмагъан кызым буду. Бюгюнден ары бу сени юйдегингди, — дегенди къарт, огъурлу ышара. — Мындан сора мени бир деп бир адамым жокъду. Къолу, кёзю, ауузу, тили, къулагъы жокъду дегенлигим а: ол кишини затына сукъланмаз, кишини затына тиймез, кишини сёзюн этмез, жалгъан сёзге да тынгыламаз дегенлигим эди. Мен сенича тюз адамны эрттеден бери сакълай эдим. Энди мен кызыма къайгъырмайма, ал да, кесинге халал юйдеги эт, мен бек ыразыма, Аллах да ыразы болсун!

Жаш билмей тургъанлай башына жаугъан насыбына чексиз къууаннганды. Да къууанмай а: айтып-айталмазча ариуну алгъандан сора да, аллай иги кыыз къоллу болса!

ХАЛАЛ СОМ

Бир элде бир ахшы киши жашагъанды. Аны бирда бир аман мытыр жашы бар эди. Киши: «Мен ёлюп кетсем, бу жарлыгъа не кюн келир?» — деп сагъышланнганды. Сора аны тебен элге элтип, жерчилик бла кюрешген те-

нгине жыллыкъ жалгъа бергенди. Алай кишини тенги, анга бет этип, жашны иш бла кыйнамагъанды.

Жыл озгъанды.

Жаш, жалгъа алгъан сомун да алып, ойнай-тепсей, юйге келгенди да, сомун атасына бергенди. Атасы уа, жашы да къарап тургъанлай, келтирген ахчасын отха атханды. Жаш жеринден да тепмегенди.

— Оуой-оуой! — деп, киши мудах болгъанды.

Атасы экинчи жыл жашын огъары элде тирменчи тенгине жыллыкъ жалгъа бергенди.

Ол да, тенгине бет этип, жашын кыйнамагъанды. Жыл кёзюне анга сом да берип, юйюне ашыргъанды.

Жаш ата юйюне келгенди да, жылгъа алгъан сомун атасына узатханды.

Атасы аны да отха атханды, алай жашы: «Хазнамыды сом? Кюйсе, кюйсюн!» — деп, бу жол да жеринден тепмегенди. Киши биягъы мудах болгъанды.

Ючюнчю жыл ол жашын узакъ элде жарлы кыйчу тенгине жалгъа бергенди.

Жарлы тенгини сабийи кёп, ууакъ, онгу уа аз эди. Аны ючюн анга кече-кюн демей ишлерге керек болгъанды. Ол жарлы, кишини жашын тангны буруну бла турдуруп, ийнек саудургъанды, отун этдиргенди, сабан сюрдюргенди, чалгъы чалдыргъанды, кый кют-

дюргенди, мал орунну кюретгенди. Иш болуп, ол жаш этмеген жокъ эди. Ишлемез гынтты этсе уа, жаш ачлай къала тургъанды. Ол, кюнден-кюннге хар ишни эбине тюзеле, не къыйын ишден да тартынмай башлагъанды.

Жыл озгъанды.

Жарлы киши кеси да тирилгенди, жашны да ишге тюзетгенди. Ол аны, жашынча къу-чакълап, къолуна сом да тутдуруп, ата юйюне ашыргъанды.

Жаш, он бармагы без болгъунчу ишлеп, жылгъа алгъан сомун атасына арсар бола узатханды.

Жашны атасы, сом къолуна тийгенлей, аны биягы отха атханды. Жаш, къычырыкъ этип, тыпыргъа чапханды.

— Атам, эрттен аласындан ингир къарасына дери, кечеди-кюндю демей, къардыборанды демей, бу эки къол къыйыным бла алгъан сомуму сен отха къалай атаса?! — деп, къолун, арсарсыз, шыхыргъа сугъуп, сомун отдан сермеп алгъанды.

— Жашым, энди мен, бюгюн ёлсем да, къайгырмайма. Баш туталлыкъса! — дегенди насыплы атасы, къууанып.

ЖЮЗ ГАККЫ

Бир жарлы киши, четен бла бир гаккы алып, кеси кеси бла ушакъ эте, базаргъа бара болгъанды.

— Четенимде жюз гаккым. Аланы капе- гишер сатсам, жюз капек боллукъду. Экишер капекден сатсам а — эки жюз капек. Мен ол ахчагъа къой алырма да, ол манга эгиз-эгиз къозула табар. Ала да, ёсюп, эгиз-эгиз къозу- ла табарла. Арбазым малдан толур. Аланы са- тарма да, бий улуча кийинип, бир жарагъан ат алырма. Сора, атха минип, бийни ариу къы- зы мени терезеден къарап кёрюрча, орамны ары-бери ётерме. Къыз мени кёрюр да: «Анам, мен бу атлыдан ёзге жашха барлыкъ туююл- ме! Мени анга бер!» — деп къадалыр. Ол манга, терезесин ачып, къолларын узатыр да, мен аны ат боюнуна былай алып кетерме, — деп, жар- лы киши къолларын узатханлай, четени жерге туюшюп, гаккылары ууалып къалгъандыла.

Не этерик эди жарлы, гаккыларындан, бий- ни ариу къызындан да къуру къалып, хузум* гытысына къайтханды.

ЁТЮРЮКНЮ КЪУЙРУГЪУ — БИР ТУТУМ

Кетген заманлада, къоншу болуп, эки киши жашай эди. Аланы бирини арбасы, бирини уа байталы болгъанды. Бир жол, байталны арбагъа жегип, экиси да базаргъа тебиреген- диле. Бара-бара, жолда кечикгендиле да, бир элде къонакъда къалгъандыла.

* Хузум — къарыусуз, жарлы.

Эрттенликде туруп кьарасала, бир тайчыкь арбагъа кьысылып тура эди.

— Байталым тай табып турады да! — деп кьууаннганды байталны иеси.

— Угъай, тайчыкьны мени арбам тапханды, кёрмеймисе аны арбагъа кьысылып тургъанын? — деп даулагъанды арбаны иеси.

Кьоншула тюзлюк бла араларын айыралмазда, ишлери төреге тюшгенди.

Арбаны иеси ёкюлге тюлкюню тутханды, байталны иеси уа — кирпичи.

Экинчи кюн тюлкю, эртте окьуна келип, төрени тоханасында ёхтем олтургъанлыкьгъа, кирпичи келирге ашыкьмагъанды. Сакълай-сакълай безген тюлкю:

— Тирмен буштукь кирик, бу аман кьайда кьалды? — дерге, кирпичи, тебе, тепчилей, тоханагъа киргенди. Тюлкю, төре аллында алтын тонун жылтырата:

— Төрени нек сакълатып тураса, кьайдаса андан бери? — деп ачыуланнганды кирпиче.

— Бир терен кьар жаууп, сууукь тутду да, андан мычыдым, — деп, кирпичи төрге ётгенди.

— Ай, сени ёкюлге тутхан сени кьыллы кьалсын! Жай чилледе кьар жауб'а ким кёргенди? — деп, тюлкю ышармыш этгенди.

— Э-э, узункьуйрукь хыйлачы, арба тай тапханын кёрген жаз чилледе кьар жаугъанын кьалай кёрмез! — деп кюлгенди кирпичи.

Не айтырыкь эди тюлкю?

– Ай, сени сёзюнг да – тонунг маталлы, не зыбыр эди! – деп, төрден тюшюп кетгенди.

АНА КЪЫЙЫНЫ

Бир къатын, эри ёлюп, жашчыгы бла кеси къалгъанды. Кёп къыйынлыкъ чексе да, къатын жашчыгын ёсдюргенди. Агъач устагъа сохта этип, усталыкъ алдырып, аны аягъы юсюне салгъанды.

Жаш жарашыулу, этимли, огъурлу адам эди да, аны элде бек суйгендиле. Ол, болушур амалы болуп, бир кишиге да угъай демегенди.

Жашау жеринде тохтап турмайды.

Жылла оза, жаш жетген киши болгъанды, анасы уа – къарт, къарыусуз.

Кишини юйдегиси, жашы, къызы болгъанлыкъгъа, ала, билмей, жанын иш къыйнарла деп къоркъгъандан, анасын кишиге ышанмагъанды. Аны, бешикге салып, бешикни сыртына кётюрюп, ишине элтип, несине да кеси къарап тургъанды.

Жерни башын кёрген тюбюн да кёрмей къалмайды. Жюзден артыкъ жашагъан анасы бир кюн ауушханды.

«Ярабин Аллах, мен анамы къыйынын къайтаралгъан болурмамы?» – деп сагъышланганды жашы.

«Сени ананга салгъан къыйынынг аны оймакъ сютюн да тутмайды!» – деген ауаз келгенди анга кёкден.

ЖОКЪНУ КЕРЕК ТАПДЫРЫР

Бир отунчу кишини эки жашы болгъанды. Ол аланы кезиу-кезиу отун этерге агъачха элтип тургъанды. Бир кюн, атларын арбагъа жегип:

— Жашла, бюгюн отуннга кесигиз барлыкъсыз, мен белими аурутханма, — дегенди.

Тамата жашы, арбаздан чыгып бара, арбадан атасына бурулуп:

— Ата, арба сынса уа, аны ким ишлеп берликди бизге? — деп соргъанды.

— Керек деген киши ишлер. Хайда, барыгъыз! — деп, жашларын агъачха ашыргъанды.

Жашла, агъачха кирип, атларын отларгъа бошлагъандыла да, отун этип башлагъандыла. Иш кёллю жашла, этген отунларын арбагъа жүклеп, къайиш жипле бла къаты кысып, юйге тебирегендиле. Агъач ичи бла кетип бара, арбаны арышы* сынып, жашла абызырагъандыла. Энди не этсинле ала? Тамата жаш, эсине атасы айтхан «киши» тюшюп:

— Эй, Керек, къайдаса?! Кел да, арбабызны ишле! — деп кычыргъанды.

Кёп сакълагъандыла жашла Керекни, алай не кёп кычыргъан эселе да, Керек аланы эшитмегенди.

* *Арыш* — арбаны боюнса бегитилген неда хамутха кысылгъан агъачлары.

Къарангы бола башлагъанды да:

— Бу хужу Керек келмезденди. Баям, ол башханы арбасын ишлей турады. Биз аны бош сакъламайыкъ да, кесибиз жангы арыш ишлейик, — дегенди кичи къарындаш.

Жашла, терк окъуна арышлыкъ кесип, аны арбагъа жарашдыргъандыла.

Ала юйге къайтханларында, игида кеч болгъан эди.

— Ата, агъачда арбабыз сынып, биз Керекни кёп сакъладыкъ, алай ол келмеди да, биз жангы арыш ишлеп, аны арбагъа кесибиз жарашдырдыкъ, — дегендиле жашла.

Аталары, ышарып:

— Жашларым, Керек къатыгъызда эди, сиз аны кёралмагъансыз ансы. Ол болушмаса, сиз, жангы арыш ишлеп, аны арбагъа жарашдыраллыкъ туююл эдигиз, — дегенди.

Жокъну керек тапдырыр!

АГЪАЧ БЛА БАЛТАЛА

Агъач ичи бла жангы балталадан толу арба бара болгъанды.

Жол жаны жаш терекле къайгъыгъа къалып шыбырдашхандыла.

— Не болгъанды, нек тынгысызсыз? — деп соргъанды алагъа агъач ичинде ёсген къарт эмен.

— Биз насыпсызлагъа болур болгъанды! —

дегендиле терекле, жашауларындан тюнгюлюп. — Агъачха балтала келгендиле!

— Ала бла бирге бизден киши уа бармыды? — деп соргъанды эмен.

— Угъай, жокъду, — дегендиле терекле.

— Сора къоркъуу да жокъду. Терек бла темир бирикгинчи, бир бутакъчыкъ да тюшмез юсюгюзден. Биз балталагъа саплыкъла берсек, къырыучудула ала бизни.

АРИУ КЪОЛЛА

Суу боюнунда юч бийче сюелип болгъандыла.

— Мени къолларым алай ариудула! — деп махтаннганды бири.

— Мени къолларым а сени къолларынгданмы эришидиле?! — дегенди бирси уа.

— Мени къолларымы къатында сизни къолларыгъыз къолламыдыла?! Бош махтанасыз, тобады! — дегенди ючюнчю бийче да.

Ала даулаша тургъанлай, къатларына бир онгсуз къарт къатынчыкъ келип:

— Къызларым, ачдан къарыусуз болуп турама, бир къабар зат берсегиз эди! — деп тилегенди.

Ала анга жукъ да бермегендиле, алай:

— Ынна, къайсыбызны къолубуз ариуду? — деб'а соргъандыла.

— Бир затчыкъ къабайым да, андан сора

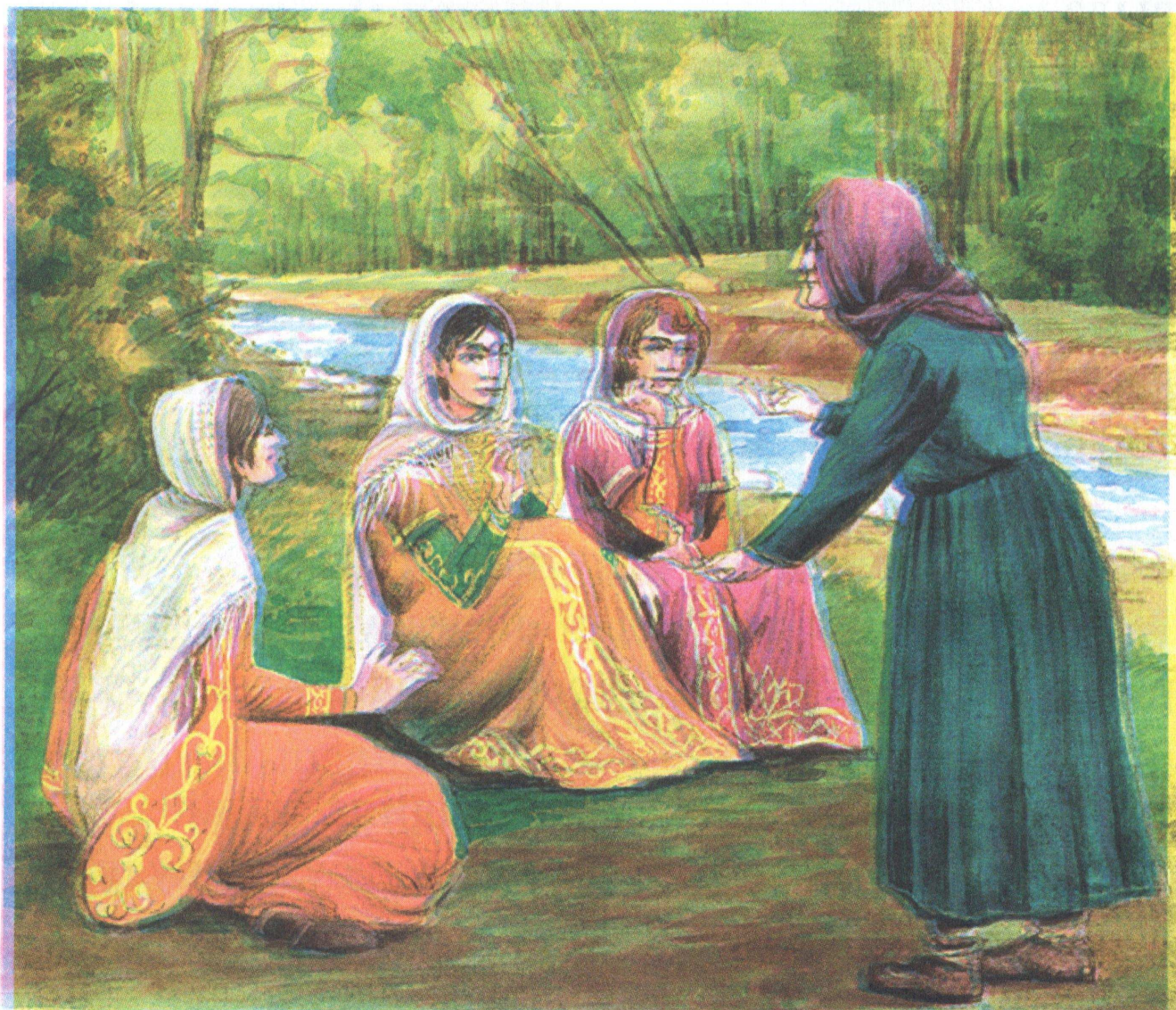
айтырма, — деп, къарт къатынчыкъ быстыр жууа тургъан тиширыугъа баргъанды. Ол тиширыуну, кюнде асыры кёп ишлегенден, къоллары къара эдиле, гырхы.

— Къызым, ачдан ёлюп къалама, бир къабар затынг жокъмуду? — деп соргъанды къарт къатынчыкъ.

— Ынна, харип, болгъанчыгъым буду, — деп, ол тиширыу, туюмчегин тешип, азыкъчыгъын аллына жайгъанды. — Олтур, Аллах бизге бергенден экибиз да къабайыкъ.

Къарт къатынчыкъ ашап тойгъанды да:

— Сен бек огъурлу адамса, Аллах насып

юлюшлю этсин! — дегенди. Сора аны, кьолундан тутуп, бийчелеге алып келгенди.

— Ариу кьолла дей эдигиз да, ма ариу кьолла! Бу жарлы тиширыуну кюнде кюйген, кьыйын иш гырхы этген кьоллары сизни акъ да, жумушакъ да кьолларыгъыздан минг кере да ариуду! — дегенди кьатынчыкъ.

Юч бийче, уялгъандан, жерге кирлик болгъандыла.

АША БЛА ТУУДУГЪУ

Бир киши жашай тургъанды да, кьарт болгъанды. Кёзю иги кёрмей, аягъы таякъсыз жюрюмей, тили кесгин сёлешмей, тишсиз ауузуна элтгени эринлери бла тегюле тебирегенди. Аллына аш салсала, кьоллары кьалтырагъандан, кьашыкъны ауузуна элталмай, хурун юсюне тегюп кьоя эди.

Бир кюн жашны кьатыны:

— Не кьыйынлыкъды бу манга?! Муну тюбюн, башын да мен жууаргъа нек кьалдым?! — деп алыннганды. — Бюгюнден ары бизни бла бир кьангагъа олтурмасын! Ашагъанын кёрсем, кьусарыгъым келеди!

— Ол мени атамды, кьайры этерикме мен аны? — дегенди эри.

— Босагъа тюбюне эски тонун жайгъанма, жашагъан, ашагъан да анда этсин!

Кьартны жашы кёлсюз адам эди да:

— Не этерик эсенг да, эт! — деп, кьол бул-
гьап кьойгъанды.

Къатын айтханыча этгенди. Босагъа тю-
бюнден итни кьыстап, къарт кишини аллына
жарылгъан аякъ бла как салып, кьолуна агъач
къашыкъ тутдуруп кетгенди.

Къартны кёлю бек сыннганды, алай а жукъ
да айтмагъанды.

...Туудукъчугъу, аппасыны кёз жашларын
кёрюп, сагъышлы болгъанды. Сора арбазгъа
чабып чыкыгъанды да, тюрдю бла агъач жар-
къа къазып башлагъанды.

— Жашым, не этесе? — деп соргъанды
атасы.

— Агъач аякъ, — дегенди жашчыкъ.

— Нек? Агъач аякъларыбыз бар ушайды-
ла да.

— Анам бла сен къартайсагъыз, экигизни
да босагъа тюбюне кьыстарыкъма да, бу аякъ-
дан ашата турлукъма, — дегенди эсли жаш-
чыкъ.

Киши атасын, босагъа тюбюнден чыгъа-
рып, къангагъа олтуртханды. Ол кюнден сора,
атасы ёлюп кетгинчи, жашы аны жанын бир
да кьыйнамагъанды.

ЭСЛИ ЖАШЧЫКЪ

Бир къарындаш бирси къарындашына кьо-
накъгъа баргъанды. Эшегин быкыгъа тагъып,

юйге киргенди да, анда кѐп мычыгъанды. Келген къарындаш кетерге тышына чыкъса — эшеги жокъ. Эки къарындаш да эшекни излей жайылгъандыла.

Ала, жолда бир жашчыкъгъа жолугъуп:

— Былайлада эшек кѐрмегенмисе? — деп соргъандыла.

— Сол кѐзюнден сокъур, арт аягъындан акъсакъ эшекними излейсиз? — деп соргъанды жашчыкъ да.

— Хау, жашчыкъ! — дегенди эшекни иеси.

— Сыртында да эски жашил арпа машогу бла? — деп соргъанды биягъы.

— Тюз кеси! — деп къууанганды эшекни иеси. — Къайдады эшегим?!

— Мен аллай эшек кѐрмегенме, — дегенди жашчыкъ.

— Къалай кѐрмегенсе?! Сен аны сокъурлугъун, акъсакълыгъын, юсюнде не жок болгъанын да билесе. Сора аны кѐрмегенме деп къалай айтаса?! — деп чамлангандыла да къарындашла, жашчыкъны тѐреге элтип баргъандыла.

— Мен сокъур туююлме, — дегенди жашчыкъ тѐреде. — Жолда келе, эшекни ызын кѐргенме. Онг арт аягъыны ызы аны бирси ызларыча терен туююл эди, атламы да кысыха. Ол эшек арт аягъындан акъсагъанын ким да биллик эди. Жолну онг жаны кырдык ашалып, сол жаны уа тийилмей тура эди да,

аны сол кёзю сокъур болгъаны ангылашынды. Эшек кесин къашыгъанда, терекге жашил халыла илиннгендиле. Жашил машокдан акъгъан арпа бюртюклеге кёре уа, машокну тешиги болгъанын билдим.

Төречи, эсли жашчыкъны махтап, къарындашлагъа уа айып этип, юйлерине ийгенди.

КЪАТЫ АДЕТ

Эрттеледе бизни таулада бек сейир ишле бола тургъандыла. Къарт адам, жашап, бир заманнга жетсе, аны къаядан атыу да — къаты адетледен бири эди. Къарт, жараусуз адам элге жюк болады демекликден эте эдиле алай. Алай бир къартны жашын элни таматалары чакъырып: «Атангы заманы жетгенди, къайгъысын кёр», — деп билдиргендиле. Жаш ол жыйылыудан мудах болуп къайтханын кёрюп, къарт атасы:

— Нек мудахса, жашым? — деп, къайгъылы соргъанды.

— «Атангы къорат, болду жашагъаны», — деп тохтагъандыла...

— Мени ёлмезими сую эсенг, — дегенди атасы, — жамауатха атамы къаядан атаргъа элтип барама дерсе да, мени дорбунланы биринде къоюп кетерсе. Ким биледи, кёп бармазма мен да...

Келишгенлерича, жаш, атасын, элтип, дор-

бунланы биринде кьоюп, жашырын анга аш келтирип турганды. Бир жол кьарт:

— Не хапар элден, жамауатдан? — деп сорганды.

— Ач жыл болганды да, атам, эркек мал кьоймай кесгенбиз, энди кьыш кьойлагьа кьошаргьа кьочхар жокьду, — дегенди жаш.

— Алай эсе, кьойланы былтыр эл кьочхары жыйылгьан оруннга уругьуз.

Жаш атасы айтханча этдиргенди элге. Не сейир эсе да, кьойла жазгьа тёлю бергендиле.

Дагьыда бир замандан жаш атасына:

— Кьургьакь жыл болуп, энтта элибизге ач кьыйынлыкь киргенди да, мирзеуге урлукь кьоймай бошагьанбыз, сабанла кьаран кьалып кетедиле, — деп, аман хапар айтханды.

Атасы дагьыда:

— Сабан ызладан келген жолланы эки жанын сюрюгюз, — деп юйретгенди. — Эл жол жанларын сурсе, кюз мирзеу алыр. Ол экинчи жыл урлукь себерге жетерикди.

Ол заманда эл жашха сагьайгьанды.

— Сен бу акьылланы кьайдан табаса? — деп соргандыла таматала.

— Сиз кьаядан атыучу кьартладан! — деп, жаш атасын кьаядан атмагьанын айтханды.

— Биз а кьартланы жардан атып тургьанбыз, ала кёреме бизни таркьаймаз берекетибиз. Барыгьыз, бу жашны атасын алып келигиз! — деп буйрукь бергенди эл тамата жашлагьа.

КЪАРЫНДАШЛА

Бир элде эр бла къатын жашагъандыла. Жарлы жашагъандыла, къолайсыз. Аланы эки жашлары бар эди.

Заман оза, жашла уллу болгъандыла, бирер юйюр да къурагъандыла. Кичи къарындаш ата-анасы бла къалгъанды, таматалары уа, эл къыйырында юй салып, ары кёчгенди.

Тамата къарындаш бир байгъа жалчы болгъанды. Беш жылдан эки ёгюз бла сабан агъач къурап, къыйналса да, сабийлерин ач этмей ёсдюргенди.

Кичи къарындашха да тынч туююл эди юйюр кечиндирген. Сабийлеринден сора да, ол ата-анасына къарай эди.

Бир жыл а, жаун жаумай, сабан куююп къалгъанды. Эки къарындаш да сабанларындан жыйгъан арпа онушар къапчыкъ болгъанды — жан сакъларча бир.

Тамата къарындаш: «Кичими юйюрю уллу, атам-анам да аны юсюнде. Тирлиг'а — аз. Мен анга болушургъа керекме. Кесине айтсам, алыргъа унарыкъ туююлдю», — деп ойлагъанды. Сора, къарындашы кёрюп къоймазча, кече белинде, бир арпа къапчыкъны да кётюрюп, кичисине тебирегенди.

Кече къарангы эди. Тамата къарындаш жюк кётюрюп баргъан бир адамгъа да тубегенди, алай ким болгъанын эслеялмагъанды. Ол, ки-

чи къарындашыны гумусуна жашырын кирип, къапчыгъын аны къапчыкъларына таяндырып кетгенди.

Юйге къайтып келсе, къапчыкълары — он. «Бирин къарындашыма элтип келе ушайма да, бу не алааматды?» — деп, тамата къарындаш сейир этгенди. Сора къапчыкъларындан бирин кётюрюп, биягъыча, кичисине тебирегенди.

Кетип бара, тамата къарындаш биреуге тюртюлгенди. Къараса, ол а кичи къарындашы.

— Кече белинде, къапчыкъ да кётюрюп, къайрыса? — деп сейирсингенди ол.

Иш а былай болгъанды. Кичи къарындашы

да: «Тамата къарындашым кыш къатыксыз кыйналлыкды, юйдегиси-юйюрю, тирлиги да мени тирлигимден осал эди. Мен къалай-алай болсам да, ол ач болмасын», — деп ойлаганды. Сора, арпа къапчыкыны да сыртына алып, кече белинде тамата къарындашына тебирегенди.

Экиси да бир бирлерине хапарларын айтхандыла да, ыразы болуп, къаты къучакълашхандыла.

Ма, къарындашла десенг!

АСЛАН БЛА ЧЫЧХАН

Жаныуарла патчахы аслан уугъа кетип бара болганды. Аллы бла бир чычханчыкъ чабып ётер умут этгенди да, аслан аны узун къуйрукъчугъундан басып тыйганды.

— Жийиргенчличик, сен мени жолуму кесерге къалай баздынг?! Эзип къояйыммы бусагъат?! — деп ёкюргенди аслан.

— Угъай-угъай, жаныуарла патчахы, залим аслан, балаларынгы жанлары ючюн, бу жол сау къой! — деп жалыннганды чычханчыкъ. — Мен сени жолунгу къалай кесер эдим, эсим ызымдан къуууп келген жилянда болмаса? Манга да жан татлы!

— Кёзюмден думп бол! — деп, аслан чычханчыкыны къуйругъун ийгенди.

— Сау бол, залимле залими, игилигинги мен да игилик бла къайтарырма.

— Неле дейсе?! Сени болушлугъунг къылы кълсын мени башым, бар жолунга! — деп, аслан, эки-юч атлагъанлай, башы жабылып тургъан уру тузакъгъа тюшгенди.

Уучула, ау атып, асланны урудан чыгъаргъандыла да, аны, ычхынмазча, къаты байлагъандыла. Уучула арба алып келирге элге кетгендиле. Залим аслан а, не бек силкинип кю-решген эсе да, жипледен ычхыналмагъанды. Къарыуун тауусхан аслан жашаудан тюнгюлюп тургъанлай, алайгъа чычханчыкъ келгенди.

— Жаныуарла патчахы, игилигинги игилик бла къайтарырма дегенимде, сен манга ачыулу кычырып къойгъан эдинг. Залимме, къарыулума деп, кесингден къарыусузланы жанларына тие турма. Мен не гитчечик, къарыусузчукъ эсем да, сени жанынг бусагъатда мени къолумдады. Болушсам, сау къллыкъса, кетип кълсам а — ёлтюрлюкдюле, — дегенди чычханчыкъ асланнга.

— Терс болгъанма, манга кечим бер да, жанымы бир сакъла, — деп, аслан чычхандан кечим тилегенди. — Алай ол мен юзалмагъан жипге сен не къарыу эталырса ансы?

Къарыусуз чычханчыгъ'а, жукъ да айтмай, терк окъуна къайиш жиплени ол жютю тишчиклери бла кесип, жаныуарла патчахы залим асланны уучуладан къутултханды.

ХАННЫ БУЙРУГЪУ

Къызыл хораз, агъач къыйырында къурт-къумурсха чёплей тургъанлай, аны марап келген тюлкюню кёргенди. Къачып къутулалмазда, хораз, учуп, терек бутакъгъа къоннганды.

Тюлкю, терек тюбюне келип:

— Алтынтамакъ хораз, сен, мени кёргенлей, учуп, терек бутакъгъа нек къондунг? — деп соргъанды.

— Хыйлачы тюлкю, аллынга чабып барып, сени къаты къучакъларгъамы керек эдим со-ра? — деп ышаргъанды хораз.

— Хау! Сен ханны буйругъун окъумагъанмыса?! — деп сейирсингенди тюлкю.

— Угъай. Не буйрукъду ол? — деп соргъанды хораз.

— Бюгюнден ары бир жаныуар да кесинден къарыусузгъа тиерик туююлдю. Бёрюле бла къойла суу ичерге бирге барлыкъдыла; къушла бла кёгюрчюнле бир уяда жашарыкъдыла. Энди санга къоркъуу жокъ. Хайда, терекден тюш да, манга къонакъ бол! — дегенди тюлкю. — Жашыма къурманлыкъ этеме.

— Хан алай буюргъан эсе, ол бери жетип келген итлени да биргебизге ала барайыкъ, — дегенди хораз.

— Бери итлеми келе турадыла?! — деп, тюлкю алайдан кетерге ашыкъгъанды.

— Тюлкю, ол этгенинг неди, нек къачып

бараса?! ~ деп селешгенди хораз аны ызындан. — Ханны буйругъу уа?!

— Да итле къошдан энди энип келедиле, ала ханны буйругъун эшитген болмазла, — деп, тюлкю чырпыла ичине ташайгъанды.

АСЛАН БЛА КЪОЯНЧЫКЪ

Тау этеги дангыл ёзенде бир огъурсуз аслан жашап болгъанды. Ол кюнюне жыйырма къоян ашай эди.

— Мен анга дерт жетдирмей къоймам! — деп ант этгенди бир гитче къоянчыкъ.

— Асланнга баз болаллыкъ жаныуар дунияда да жокъду, сора сен аны къалай хорлар эдинг? — деп кюлгенди анга къоян жыйын.

— Къара кюч бла аны хорлар амал жокъду, хау. Алай хыйла бла женгерге уа боллукъду, — дегенди къоянчыкъ да, женгдирмезден. Дегенди да, асланнга баргъанды.

— Аслан патчах, сени бир уллу, бир огъурсуз жаныуар ашаргъа айтады. Не да болсун, кесинге сакъ бол, — дегенди ол, шыбырдап.

— Неле жаншайса, хыликкячыкъ?! — деп ачыуланганды аслан.

— Керти айтама, патчахыбыз, — деп жиямсырагъанды къоянчыкъ.

— Бир кёргюзтчю аны манга! Алай алдагъан иш эте эсенг а, уруп, ташха жагъып къоярыкъма!

— Охо, жюйюсхан, — дегенди кьоянчыкъ.

— Нек тураса? Хайда, мени ол огьурсузгьа элт! — дегенди аслан.

— Аслан патчах, ол бек кьарыулуду, бек уллу. Сени ашап кьояр деп кьоркъама.

— Жаныуарла патчахы менмеми огьесе олмуду?! Жашаргьа суюе эсенг, хапарынгы кьой да, мени анга тюбет!

— Сора ызымдан тебуре, — деп, кьоянчыкъ таула таба тартханды.

Къая эринине жетгенлей, кьоянчыкъ:

— «Эй, ол мени ашаргьа айтхан жаныуар, керти да алай батыр, алай кьарыулу эсенг, бери чыкъ!» — деп кьычыр, — дегенди асланнга.

Аслан кьоянчыкъ юйретгенча айтып кьычыргьанды да, къаяла кёк кюкюрегенча зангырдагьандыла.

— Эшитемисе, ол жаныуар сенден эсе къаты кьычырады. Кьычыргьанда да, бир кьычырып кьойса уа. Кьой, бир палах болгьунчу, былайдан терк къачайыкъ, — деп, кьоянчыкъ къалтырап башлагьанды.

— Мен къачаргьа кьоянмы болгьанма?! — деп ачыуланнганды аслан. Ачыуланнганды да, кючюн салып кьычыргьанды. Къаяла уа бютюнда къаты зангырдагьандыла.

— Ай, менден да кючлю бар кёреме! — деп, аслан ол ачыуу бла кесин къаядан атханды.

КЪАПЛАН БЛА ТЮЛКЮ

Бир тюлкю къамишде ач къапланнга тю-
беп къалгъанды.

Энди не этсин тюлкю? Талашыргъа къа-
рыуу жокъ, къачса уа, бир секирип жетерикди.

Къалтырауукъ тийген тюлкю, къапландан
хыйла бла къутулур умут этип:

— Ха-ха-ха! — деп, кюлюп башлагъан-
ды, къалтырай эсем, кюлгенден къалтырагъан
сунсун дегенликден.

Къаплан, сейирге къалып:

— Хыккичик, неге кюлесе былай? — деп
соргъанды.

— Санга кюлеме, жазыкъ! — дегенди тюлкю. —
Сен мени ашарыкъ сунуп тураса, алай сен-
ден энди бир жан да къоркъмайды. Ха-ха-ха!

Къаплан: «Тюлкю керти айта эсе уа? Аны
ашайма деп, кесими ашатып къоярма да. Не-
сине база эсе да, бир базгъан жери уа бар-
ды, ансы къарачы, къалай батыр селеше-
ди», — деп, къапланны ичине къоркъуу кир-
генди.

— Къарайма да, сен экили болуп тураса, —
дегенди тюлкю. — Кёремисе ол сабандан кел-
ген адамланы?

— Хау, кёреме, — дегенди къаплан.

— Ызымдан тебире, мен аланы къалай къор-
къутсам да, бир къара! — деп, тюлкю жол таба
чапханды.

Бийик кырдыкдан тюлкючюкню жаланда кьуйрукъ учу кьарай эди. Сабанчыла, юслерине чабып келген кьапланны кёрюп, аямай кьачхандыла.

— Кёремисе, — дегенди сора тюлкю, — ала мени кьуйрукъ учумдан кьалай кьачдыла, кесими кёрселе уа, жанлары чыгып окьуна кьаллыкъ эди. Сени уа ала эслеген да этмедиле!

Тели кьаплан, асыры амалсыздан, баштёбен болуп, агьачха кирип кетгенди.

Энди тюлкю кёлю бла кюле эди.

ЭШЕК БЛА ТЮЛКЮ

Бир эшек суу боюнунда отлай болгъанды.

Аны тюлкю кёргенди да, кьатына барып:

— Зауаллы кёкбаш, бу шинжилеге кьадалып турмай, сууну ол жанында бахча барды, ары ётюп, хуанладан тойсанг а! — дегенди.

— Узункьуйрукъ хыйлачы, ол аллай тынч иш болса, сен манга келмез эдинг, — дегенди эшек.

— Тюз айтаса, — дегенди тюлкю. — Мен жюзе билсем, сангамы келе тура эдим? Сен мени ары ётдюресе, мен а сени хуан бахчагьа элтеме.

Эшек тюлкюню, сыртына миндирип, сууну ары жанына ётдюргенди, тюлкю уа эшекни хуан бахчагьа элтгенди.

Тюлкю терк окьуна тойгъанды да:

— Кел, кетейик, — дегенди.

— Мен алыкъя тоймагъанма, — дегенди эшек.

«Манга «угъай» дегенлеге мен не этиучюмю билмей эсенг, — бил!» — деп, тюлкю кау-куу этгенди да, салкъында къалкъып тургъан къалауурну уятып, къачып букъгъанды.

Къалауур жарлы эшекни, къазыкъ бла туюп, бахчадан чыгъаргъанлай, тюлкю аны сыртына секирип мингенди да, суудан ётгенди.

— Ол этгенинг не эди? — деп ачыуланнганды эшек тюлкюге. — Къалауур мени ёлтюрюп къоя эди да!

— Ой, кьой-кьой, кёкбаш шуёхум! Къылыгъым алайды да, тойсам, кау-куу этип башлайма, — деп кьойгъанды тюлкю.

Хыйлачы тюлкю эшекге экинчи кюн да келгенди. Келгенди да:

— Бахчагъа ётерми эдик? — дегенди.

— Да ётейик, — дегенди эшек да. — Сыртыма мин.

Эшек, суу ортасына жетгенлей, батып башлагъанды.

— Ой, не этесе?! — деп кычыргъанды тюлкю, жаны кетип. — Мен жюзе билмейме деген ушай эдим да!

— Не этейим да, хыйлачы досум, суугъа кирсем, къылыгъым алайды, — дегенди эшек. Дегенди да, сууда аунагъанды.

Женгил тюлкючюкге кёпмю керек эди, суу аны алгъанды да кетгенди.

КЪЫЛЫКЪСЫЗ ХУБОЛЧУКЪ

Айыу бала — хуболчукъ — бахчагъа киргенди да, бир уллу харбыз алып келгенди. Аны къалай ашаргъа билмей тургъан хуболчукъгъа гылычукъ:

— Сюе эсенг, мен юйретеим, — дегенди.

— Кесим да билеме! — дегенди ёхтем хуболчукъ. Сора харбыздан къабып кёргенди да, жаратмагъанды.

— Харбызны къабугъун угъай, ичин ашаргъа керекди, — дегенди гылычукъ, кюлюп.

— Ким билмейди аны?! — дегенди да, хуболчукъ бахчадан хууан келтиргенди. Келтиргенди да, ичин ашап кёргенди, алай аны да жаратмагъанды.

— Хууанны ичин ариулап, алай ашаргъа керекди, — деп юйретгенди биягъы гылыу.

— Сен айтмасанг а биле болмам! — деп, хуболчукъ къоз терекден чий къоз юзгенди да, ичин ариулап къапханды. Къоз къабукъну ачы сууу ауузун кюйдюрюп, хуболчукъ амалсыз болгъанды.

— Къозну ичин ашаргъа керекди, — дегенди гылыучукъ, кюллюгюн тыялмай.

— Ким билмейди аны? — дегенди биягъы хуболчукъ. Дегенди да, эрик терекден эрик юзгенди. Юзгенди да, тышын ариулап къапханды. Къапханды да, тишин сындыргъанды.

Энди гылыучукъ хуболчукъгъа кюлген угъай, жарсыгъан эте эди.

КЪЫЗГЪАНЧ ИТ

Эртте-эртте бир элде бир хамашхар* ит болгъанды.

Бир кюн ол талаша тургъан итлени сюеклерин алып къачханды. Къанга кёпюрчюкню ётюп бара, сууда кесича бир итни кёрюп тохтагъанды. Аны ауузунда да бир уллу сюек бар

* *Хамашхар* — жут.

эди. Къызгъанч ит, аны сюегин да сыйырайым деп, тишлерин ачып хырылдагъанды.

Суудан къарап тургъан ит да ачханды тишлерин.

— Да бу уа мени сюегими сыйырыр гынтты эте кёреме! Угъай, жууугъум, сыйыргъан а мен этерикме! — деп, кесин суудан къарап тургъан итге атханды.

Ауузуна суу кирген ит тунчугъуп башлагъанды да, сюегин тюшюргенди да къойгъанды.

Къызгъанч ит, батаргъа аздан къалып, суудан кючден-бутдан чыкыгъанды.

ЭКИ ЭЧКИ

Эки эчки тар кёпюрчюкде жолукъгъандыла. Кёпюр бийик эди, суу а — терк. Экисинден бири жол къоймай, ётер амал жокъ. Анга жетер баш а къайда?

— Эй, манга жол бер! — деп макъыргъанды бири.

— Керек эсе, кесинг бер! — дегенди башхасы.

— Сора нек къоя эдим?! — деп ачыуланнганды бири.

— Мен а нек къояма?! — дегенди башхасы.

Алай эте, тюрте-тюртюше, кёп даулашхандыла. Сора, болмазын кёрюп, экиси да арт аякъларына тургъандыла да, мюйюз таууш эт-

дирип, бир бирлерин ургъандыла. Ургъандыла да, экиси да бийик кёпюрден суугъа кетгендиле.

КЁГЮРЧЮН БЛА ГУМУЛЖУК

Гумулжук, чапыракъ юсюнден салынып, суу ичеме дегенлей, аны толкъун алып кетгенди.

Терекге къонуп тургъан кёгюрчюн, гумулжукга тюгюн юзюп атханды да, гумулжук, анга илинип, сау къалгъанды.

Экинчи кюн биягъы кёгюрчюн, биягъы терекге къонуп, гурулдай тургъанлай, аны уучу кёргенди да, садагъын тартханды.

Гумулжук уучуну аягъындан къапханды да, уучу, элгенип, огъун терсине атханды.

Гумулжук кёгюрчюнню игилигин игилик бла къайтаргъанды.

ТЮЛКЮ БЛА ЗУРНУК

Тюлкю бла зурнук шуёх болгъандыла.

Бир кюн зурнук хантус биширгенди да, аны тартамакъ къошуннга къуюп, тюлкюню къонакъгъа чакъыргъанды. Тюлкюню, не кю-решген эсе да, тар къошуннга башы кирмегенди. Зурнуг'а, узун боюнун къошуннга сугъуп, хантусдан тойгъунчу ашагъанды да:

— Тюлкю, сен а нек ашамайса? Хантусуму жаратмадынг? — деп соргъанды.

Тюлкю, жукъ да айтмай, юйюне ачдан ёле кетгенди.

Экинчи кюн тюлкю зурнукну къонакъгъа чакъыргъанды.

Ол худар биширгенди да, аны сай табакъгъа къуйгъанды. Зурнук не кюрешген эсе да, бурун къыйыры табакъгъа тийип къалгъан болмаса, ичине жукъ да бармагъанды. Тюлкю уа, тоюп, зауукъ этгенди. Бу жол ачлай зурнук къалгъанды.

Зурнук бла тюлкюню шуёхлукълары ма алай бошалгъанды.

«АКЪЫЛМАН» ЭШЕК

Къайда эсе да бирде бир кёкбаш эшек жашагъанды. Ол, айлана-жюрюй кетип, бир терек бахчагъа киргенди. Къараса, уллу терекде — гитче алмачыкъла, жерге жайылып ёсген къарыусуз сабакълада уа — уллу хыярла.

Кёкбаш, тенглешдирип кёргенча, биягъы алмалагъа, ызы бла хыярлагъа къарагъанды да:

— Аллахны да терс иши кёпдю, тейри, — деп ахтыннганды. — Энди бу уллу терекде — сабий жумдурукълача алмачыкъла, бу къарыусуз сабакълада уа башым тенгли хыярламы битерге керек эдиле?

Эшек терен сагъышха кирип тургъанлай,

терекден алма юзюлгенди да, аны башына тийгенди.

— Аллах, санга минг кере шукур! — дегенди кёкбаш, тобагъа къайта. — Хыяр терекде битген болса, башымы чачып къоймаймы эди!

МАМУРАШЧЫКЪ БЛА БЁРЮ КЮЧЮКЧЮК

Мамурашчыкъ бла бёрю кючюкчюк, бара-бара, жолда эт юлюш тапхандыла.

— Эт юлюш мениди! — дегенди мамурашчыкъ. — Аны мен тапханма.

— Угъай, мениди. Мен алгъа кёргенме! — дегенди бёрю кючюкчюк.

— Бош даулашма, мен тапханма! — дегенди мамурашчыкъ.

— Угъай, алгъа мен кёргенме! — дегенди бёрю кючюкчюк.

Экиси да даулаша тургъанлай, юслерине тюлкю келип къалгъанды.

— Не болгъанды, нек даулашасыз? — деп соргъанды тюлкю, омакъ къуйругъун булгъай.

Бёрю кючюк бла айыу бала эт юлюш ючюн даулаша тургъанларын айтхандыла.

— Балачыкъла, бош даулашмагъыз. Ол алай кыйын иш туйюлдю. Сиз экисиз да? Экисиз! Этни да эки юлюш этерге керекди, — дегенди да, тюлкю, этни эки айырып, экисине бергенди.

— Мени юлюшюм гитчеди! — деп ёпкелегенди бёрю кючюк.

— Алай ушайды, — деп, тюлкю мамурачны юлюшюнден къапханды.

— Энди мени юлюшюм гитче болду, — деп жилямсырагъанды мамурач.

— Хау, тюз айтаса, мамурач, — деп, тюлкю бёрю кючюкню юлюшюнден къапханды.

— Энди уа мени юлюшюм гитчеди.

— Бусагъат тенг этейим, — деп, тюлкю мамурачны юлюшюнден къапханды.

— Энди уа мени юлюшюм гитчеди! — дегенди мамурач.

Тюлкю, эт юлюшледен кезиу-кезиу къаба, аланы тауусханды да къойгъанды, бёрю кючюк бла мамурач а къурулай кългъандыла.

МАХТАНЧАКЪ ХОРАЗ

Бир эрттенликде махтанчакъ хораз чалман къазыкыгъа къоннганды да:

— Кукурий-кукук! Кукурий-кукук! — деп кычыргъанды.

— Эрттен ахшы болсун, булбул ёнлю! — деп салам бергенди анга тюлкю. — Бек ариу жырлайса, алай санга атангча жырларгъа уа къайда!

— Къалай жырлаучу эди да атам? — деп соргъанды хораз.

— Чалман къазыкъда бир аягъына сюелип,

бир кёзюн да кысып, жырын тартса, дуния сейир-тамаша болуп кыала эди.

— Мен да жырлаялыкыма алай! — деп, бир аягына туруп, бир кёзюн да кысып кычырганды хораз.

— Эки кёзюнгю да кысыб'а жырлаялыкымыса? — деп сорганды хыйлагыа уста тюкю.

— Нек жырлаймайма да! — деп, хораз эки кёзюн да жапханлай, тюкю аны сермеп кыачханды.

АТ БЛА ЭШЕК

Ат бла эшек тирменнге бара болгандыла. Эшек — ауур жүкленип, ат а — жүксюз.

— Ох, — деп кючсюннгенди эшек, — не ауурдула бу хужу кыапчыкыла! Ахырыма таянганма. Кыапчыкыладан бирин ал да, мени бир кесек солут, маржа, ансы ёлюп кыалама!

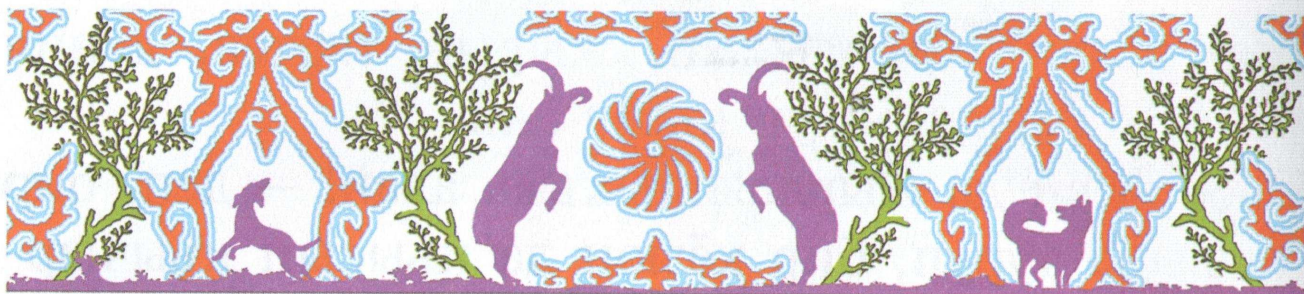
Ат аны эшитмегенча этип кыойганды.

Эшек жол тикде абынып жыгыылганды да, кыобалмай кыалганды.

Ызларындан келген сакыаллы киши, эки кыапчыкыны да атха жүклеп, сыртына да кыамичи жетдирип, аны тирменнге сюргенди.

Ат, ауур жүк белин бюгюп:

— Ай, мен башсыз а! Эшекни айтханын этсем, мен бусагыатда эки кыапчыкыдан бирин элтирик эдим, — деп кючсюннгенди.

ЭЛБЕРЛЕ

ТЁРЕЛИ ЭЛБЕРЛЕ

Агъачы жокъ, балтасы жокъ,
Аппа кёпюр ишлейди. (Сулукъ)

Айланган — эки атым,
Эслетген — эки затым.
(Аякъла бла кёзле)

Акъ атлы арбазгъа кирди. (Танг)

Акъ быхыла кыш ёсе. (Буз соммеке)

Акъ да, кёк да, сары-мор да гюлчюкле
Кёкде ариу чагъадыла,
Танг атаргъа, бири кьалмай, агъадыла.
(Жулдузла)

Акъ желимден юзюлген,
Акъ ташлада эзилген. (нiяжiяг прау)

Акъ къалада — сары бийче.
(iяiядiяс iянияжяi)

Акъ къарда — къара сокъмакъ. (iяiяж)

Акъ къуш кече къонады да,
Кюндюз учады. (iяiяж)

Акъ суу бла сары суу
Бир чыккырда къатышмайдыла.
(iяiядiяс пра iягiя iянияжяi)

Акъ ташда — къара жолчукъ. (iяiяж)

Акъ эсе да, шекер туююл,
Жумушакъ эсе да, мамукъ туююл.
(iяiяж)

Акъбет бийче агъарып келди да,
Жууургъанны юсюбюзден алды.
(iяiяж гни)

Акъыл да жыйгъан,
Акъыл да жайгъан. (iяiяж)

Алаша кишичик балчыкъгъа батып тура.
(iяiяж)

Аллахны уллу кылычы,
Жерге тие бир учу. (Төрүтүмүчү)

Алты аякы, эки баш, бир кыурукы.
(Алты)

Алтын тауукы алтын бюртюкле чөплөй.
(Ай ба жулдуга)

Амма аллында гыга ойнар. (Урук)

Амма атылып келди да,
Кыра кийизни юсюбюзге жапды.
(Кече)

Амма жырна чачды,
Жырна тюзге кыачды. (Быз жазган)

Аналары өле тура,
Балалары кыба тура.
(Уруктарга ыганжы ба фашарга жук)

Анасындан кызы тууган,
Кызындан анасы тууган. (Сы ба бу)

Анасындан мыйыклары ба тууган,
Бетин-кыолун сапынсыз-суусуз жууган.
(Кыттык)

Андан гитче да жокы,
Андан сыйлы да жокы. (Алты)

Аны кишиде иши жокъ,
Аны тюртмеген киши жокъ. (Эшик)

Аны саны, жаны жокъ,
Сөлешеди, сөлешсенг.
Эшитген этгенликге,
Аны киши кёрмейди. (Кыя кызы)

Аппа юйге кирмейди,
Амма эшикге чыкмайды.
(Таш динчиши иш иш)

Аркыаусуз, багыанасыз юйюм бар.
(Дорбу)

Ары барсам да — артымда,
Бери келсем да — артымда. (Сокмак)

Ары жаны — акъ кыая,
Бери жаны — акъ кыая,
Ортасында — сары мая. (Такы)

Арымагъан-талмагъан,
Кече эшикде кыалмагъан. (Супруш)

Арымаз-талмаз,
Жолундан кыалмаз. (Баргач суу)

Арымаз-талмаз,
Нёгеринден кыалмаз. (Ауана)

Атламайды – жюрюйдю. (Этш)

Атлыда бар, жаяуда – жокъ. (пнпшрзх)

Атха минмез,
Жаяу жюрюмез. (нрзгилзх)

Аты бар да, кеси жокъ. (Кек)

Ауузу жокъ – макъыра,
Тили жокъ – чакъыра. (Сыбызгыл)

Ауузу жокъ – хапар айта,
Кьолу жокъ – кьобуз тарта. (Радио)

Ауузу жокъ, тили жокъ,
Барыр жолунгу кьргюзтеди.
(Кыбылама)

Ауузун ачар,
Алып кьачар. (нххлзх)

Аууп тургъан бир терек,
Ол терекде – онеки бутакъ,
Хар бутакъда – тёрт чапыракъ.
(Жыл, ацла, ацкыла)

Ач болса, чулгъанып туруп,
Токъ болса, сюелип туруп. (Маток)

Ачылады, жабылады,
Хантха женгил табылады. (Аууэ)

Ашы жокъ, суу жокъ,
Сюеледи къзагъым. (Бодуркэу)

Аягъы жокъ — жүрюйдю,
Тили жокъ — сёлешеди. (шарат)

Аягъы жокъ — къчады,
Къанаты жокъ — учады. (нхулу)

Аяз урса — кълтырай,
Кюн тийсе — жылтырай. (Кел)

Багъанасы — кълтырауукъ,
Ёзекчиги — жылтырауукъ. (Жау чырау)

Багъасына багъа жетмеген,
Ёмюрюнде сыйы кетмеген. (Акъыл)

Бара-бара — жырлай бара,
Келе-келе — жиляй келе. (Челеле)

Барады тауну, тюзню,
Ол ызындан шашмайды,
Къара агъачда, терен
Къолда да ажашмайды. (Жол)

Баргъан жилянны эки этеме да,
Къан чыкъмайды. (ЛС)

Бахчада алтын кюнчюк
Аягына сюелип. (Челелу)

Башы — таш, туюбу — таш,
Ортасында — баш. (Таш марза)

Башы — таракъ, къуйругъу — оракъ.
(Хораз)

Башы — тауда, къуйругъу — тенгизде.
(Черек)

Башы — темир, къуйругъу — агъач.
(Челелу)

Башы чанчылып бара,
Къуйругъу чачылып бара.
(Ийне бла халы)

Бети — акъ, чачы — бурма.
(Акъ къайыи)

Бети — къар кибик,
Татыуу — бал кибик. (Бал муз)

Беш атыма — бир бауум. (Кол къан)

Беш къарындашны бир бёркю. (Ошмарз)

Беш къарындаш барды да,
Бир бирине ушамайдыла. (Бармакъла)

Беш къарындаш бир бирин
Дайым ариу кёреди.
Хар бирини — отоуу,
Бирем-бирем киреди.
(Бармакъла бла къол къан)

Бешден-бешден белин буугъан,
Кеси къара агъачдан туугъан. (Чыккыр)

Бёркю бар да, башы жокъ. (Жула)

Бёркюн алсанг — кёзюн кыыса.
(Башлы чыракъ)

Бийик тёрде турады,
Кеси къумач журунду,
Магъанасы уллуду. (Бацракъ)

Билмей тургъан къууанч
Бютюн къууандырыр,
Сабийлеге къалач,
Кампет да къапдырыр. (Сюйюнчю)

Бир акъ жабыуум барды да,
Саулай жерни жабады. (Къар)

Бир анада — жыйырма бала,
Бир жылгыладыла ала.

(Гурт таулу жонжонж лнжлуш шл)

Бир анада — минг бала,
Бары юсюне тагылып.
Аяз урса, шыбырдайла,
Бары анга тарыгып.

(Чачырага)

Бир ананы — минг баласы.

(Ай ба жулузла)

Бир ананы эки жашы —
Бир бирине ёталмайла.

(Сул жага)

Бир аркъанда — минг жылкы.

(Мичага)

Бир атлыны минг къамичиси.

(Кюн тавага)

Бир атсам — он алама,
Он атсам — минг алама.

(Сулук)

Бир атым барды да,
Ёре чёп кьоймайды.

(Чалга)

Бир атым барды да,
Жыйырма иер салама.

(Автом)

Бир атым барды да,
Кёлге кирсе, батмайды. (Кайык)

Бир атым барды да,
Ол юрксе — жер титирейди.
(Кек кююрген)

Бир атым барды да,
Эл анга минеди. (Кенор)

Бир атым барды да,
Ашыны юсюне аунайды. (Жазгыч)

Бир атым барды да,
Ёмюрю ашдан тоймайды. (Ашар)

Бир атым барды да,
Сууну ауузундан юзмейди. (Шораш)

Бир атым барды да,
Ёре чёпню ашамайды да,
Аугъан чёпню ашайды. (Басха)

Бир ауузу — төрт азыуу. (Темир сенек)

Бир бийчем барды да,
Хар жетгенин кьучакълайды.
(Чырмауукъ хан)

Бир дарманым барды да,
Тамычысы кёлню бузлатады. (MaM)

Бир ёгюзюм барды да,
Ол жатхан жерге тюк чыкьмайды. (шO)

Бир ёгюзюм барды да,
Суугьа кирмей, аздайды. (нiчирS)

Бир ёгюзюм барды да,
Не ичиреме, не ичиреме —
Суудан кьанмайды. (нэгэI)

Бир ёзенде — беш гёзен. (Kол кьан)

Бир жабыуум барды да,
Жайсам, кюнню жабады. (Bулт)

Бир жабыуум барды да,
Таугьа букьу кьондурмайды. (Al бота)

Бир жибим барды да,
Сайлап, учун жыялмайма. (Жол)

Бир затым барды да,
Ансыз хан кьалагьа ёрлемейди. (Атлауи)

Бир затым барды да:
Аны да ашамайдыла,
Ансыз да ашамайдыла. (Tуз)

Бир иригим барды да,
Баугъа урдум да,
Къуйругъу къалды. (Кертме)

Бир итим барды да,
Тилин тартмасанг,
Арбазгъа иймейди. (Эшик кьарду)

Бир кёк алашам барды да,
Желден сора, жукъдан кьоркъмайды. (Туман)

Бир кёлегим барды да:
Окъ тешмез, къылыч кесмез. (Кюбе)

Бир келиним барды да,
Бир айгъа минг сабий ёсдюреди. (Балаи терек)

Бир келиним барды да,
Хар баласы гыбышы болады. (Кукук)

Бир къалада — минг тешик. (Элек)

Бир къалам барды да,
Ненча кирсенг — анча жангыраса. (Хаман)

Бир къалам барды да,
Эшиги башына ачылады. (Къюю)

Бир къара кишичик сыртдан аууп барады.
(Къамжакъ)

Бир къатхан терим барды да,
Къыпты кесмейди. (Къажар)

Бир къашыкъ дарманым барды да,
Сау кёлню бузлатады. (Ыраруу)

Бир къолда турмаз,
Санаудан тоймаз. (Ача)

Бир къушум барды да,
Къанат къакъмай учады. (Самалет)

Бир къызым барды да,
Жашил чепкенин тешмейди.
(Назы терек)

Бир къызым барды да,
Жылына жети чепкен киеди. (Хоншоң)

Бир къызым барды да,
Киши тилемейди. (Гүлшан)

Бир къызым барды да,
Минг сырғыа тағыады. (Көгет терек)

Бир къызым барды да,
Суу боюнундан таймайды. (Султан)

Бир кызым барды да,
Тилине жукъ салмайды. (ТжнпI)

Бир кызым барды да,
Чачы кюнню тыяды. (Терек)

Бир кызым барды да,
Уф десенг, чачы тюшеди. (Ванихан)

Бир кызым барды да,
Анга къарагъан жилямай кълмайды. (нахос)

Бир кызым барды да,
Анга къарамагъан жокъ. (Кюзю)

Бир кызым барды да,
Аягъын суудан алмайды. (Камит)

Бир кызым барды да,
Ийнели чепкен киеди. (Кирп)

Бир кызым барды да,
Кёлге кирсе – суу кълмайды. (Ваништ)

Бир кызым барды да,
Къар эрирге уянады. (Жангоз)

Бир кызым барды да,
Кюнден кёзюн алмайды. (Чену)

Бир кызым барды да,
Суу ичсе – кёкге кыарайды. (Талу)

Бир кызым барды да,
Тепсесе – семиз болады. (Уру)

Бир кызым барды да,
Жыл сайын чачы тюшеди. (Тер)

Бир кызым барды да,
Жашагыаны – ташада,
Эшмелери – туурада. (Бух)

Бир кызым барды да,
Халкыны кийиндиреди да,
Кеси кымыжалай кыалады. (Ине)

Бир кюбюрчегим барды да,
Алтмыш кере ачама,
Андан сора атама. (Сурек тон)

Бир кюзгюм барды да,
Дуния ичинде кёрюнеди. (Телезор)

Бир кючюгюм барды да,
Ашамайды, ичмейди,
Юйге киши иймейди. (Куну)

Бир нёгерим барды да,
Кюннге айлансам —
Артымда барады,
Кюнден айлансам —
Аллымда барады. (Ауана)

Бир тайым барды да,
Жюрюсе, жыгьылмайды да,
Тохтаса, жыгьылады. (Аякъ машна)

Бир тенгим барды да,
Мен кьайры барсам, ары барады. (Ауана)

Бир ойнаучум барды да,
Ёмюрю аркъандан тюшмейди. (Гюл)

Бир терегим барды да:
Аны төрт айрысы барды,
Хар айрыны юч бутагьы барды,
Хар бутакьны отуз чапырагьы барды,
Хар чапыракьны: бир жаны — кьара,
бир жаны — акь.
(нож, кеч)

(Жыл, жылыны кезулеру, аяла, кюне,

Бир терекде — беш бутакь,
Беш бутакьда — беш чапыракь.
(Бармакьла, тырмакьла)

Бир төбеде — минг къарындаш.

(Тумужула)

Бир төбеде — эки чолпан,
Араларында — бир толпан.

(Кезе баа бурун)

Бир тор атым барды да,
Кырдыкда чабады да,
Топуракъда абынады.

(Ермен)

Бир туюм барды да,
Сыртындан къары кетмейди.

(Миңи тау)

Бир чолпум барды да,
Сёзню таудан аудурады.

(Телефон)

Бир чоюн атым барды да,
Чапса — къарны тютюнлейди.

(Иши)

Бир чыккырым барды да:
Кеси толмайды,
Челеклени толтурады.

(Кую)

Бир эшиги, минг тешиги.

(Чемен)

Бир юйдеги ишлеген,
Этилмеген-бишмеген.

(Ба)

Бир юйюм барды да,
Тюбю жерге жетмейди. (Кеме)

Бир юйюм барды да,
Ичи боран этеди.

(Бузатма)

Биринчиси кьуяды,
Экинчиси жутады,
Ючюнчюсю чыгьады,
Тёртюнчюсю жыяды.

(Жауун, жер, кырдык, адам)

Бурма бутлу, узун ууртлу. (Урукъ)

Буруну — чюй, тёппеси — чюйке.

(Баурамжакъ)

Бурунчугьу биз кибик,
Кьуйрукъчугьу тюз кибик. (Ургуй)

Бурунчугьу сызып баргьан,
Акьылынгы толу салгьан. (Калам)

Гап-гап, муш-муш,
Эки жаннган жулдуз,
Эки кьара кьундуз.

(Ауз, бурун, кезле, кашта)

Дорбун толу — кьарабаш кьозу.

(Сурекле)

Дунияны басхычы,
Кёклени ачхычы. (лwгИ)

Дуркьу толу акь кьозу. (элтпГ)

Ёмюрю жерде жашайды,
Кёкню уа кёралмайды. (ελгнОГ)

Ёмюрюм кьонакьгьа бармайма,
Кесим а кьонакьсыз турмайма.
(Кьонакь юй)

Ёсюмю бар да, атламы жокь. (Агьач)

Жаз келгенлей чагьама,
Сыргьаларымы тагьама,
Кьулакьларым шуулдайла,
Сыргьаларым кьымылдайла.
(Кьайыш терек)

Жаз туугьан – жазгьы суююнчю.
(Жаньоз)

Жазаргьа – уста да,
Окьургьа – тилсиз. (Кьаам)

Жай ауур бола,
Кьыш женгил бола. (рнарГ)

Жай кёк киеди,
Къыш акъ киеди. (dəʒ)

Жай кийинир, къыш тешинир. (xəʒɪ)

Жай эсинге тюшмеген,
Къыш юсюнгден тюшмеген. (ноɪ)

Жайсам — ундурукъ,
Жыйсам — жумдурукъ.
(ʒɪlɪʒ pɪnəwɪɪ)

Жайылса — табакъ киби́к,
Жыйылса — таякъ киби́к. (ʒɪlɪʒnɪʒɪk)

Жанлыдан жансыз тууа,
Жансыздан жанлы тууа.
(ʒɪlɪʒkə bɪn ʒɪkɪ)

Жар жанында — чыгъанакъ топ. (ʒɪrɪ)

Жардан тогъай салыныр. (ʒɪrʒɪ)

Жатып тура турду да,
Жаз башында суугъа къачды. (ʒɪp)

Жез сюнгю терезеден ёте. (ʒɪʒnɪʒ nɪʒ)

Жер тюбюнде — къызыл кесеу. (ʒɪrɪ)

Жер тубюнде — кючлю къатын.

(*рwдлш 2ж19v19Ж*)

Жерде чиримез, сууда эримез.

(*тaт*)

Жети къарындаш:

Кетселе да — тизилип,

Келселе да — тизилип. (*Ыйыкба кюлe*)

Жетмиш жолгъа жайылгъанды да,

Жетип жыялмайма. (*Къордур*)

Жиляй-жиляй жюключюк,

Аркъачыгъы — тюключюк. (*2жлнл*)

Жол жанында — ач кючюк.

(*Мурса*)

Жол жанында — къабыучу кючюк.

(*Мурса*)

Жол жанында — чимдиучю къазакъ.

(*рнр2219н*)

Жол юсюнде — жаулу чеги.

(*нв1пЖ*)

Жолу барды — жюрюмезсе,

Сууу барды — ичмезсе,

Жери барды — сюрмезсе.

(*Жер жюзюню картасы*)

Жохар табакъ башлыма,
Алтын окъа къашлыма. (жараш лавиѢ)

Жумушакъды — мамукъ туююлдю,
Жашилди — кырдык туююлдю.
(Таш габу)

Жыйын къырылып жата,
Сыртлары кюннге къата. (вулдул)

Жырсыз кюню кетмеген,
Жырына жыр жетмеген. (Булул)

Жюз тиши, бир иши. (Баш таракъ)

Иеси — мен, жюрютген — эл. (Адам ам)

Иесин кемсиз суйген,
Жай да, къыш да тон кийген. (Им)

Ийнесиз-халысыз ау эшген. (Губу)

Ингир сайын тау башындан къарайды,
Жолну, къолну жарытыргъа жарайды.
(Аи)

Ичи — от кибики, тышы — топ кибики.
(Харбиз)

Ичип, суудан тоймагъан,
Болдум деп бир кьоймагъан. (Чалек)

Кёзге кёрюнмеген,
Кьолгъа илинмеген. (Хара)

Кёзкёрмезге учар,
Кёкде кёргенин чачар. (Къут)

Кёзю кёрмез,
Кёпюрден ётмез. (Нардог)

Кёзюм ачылса, кёрмейме да,
Кёзюм жумулса — кёреме. (Тог)

Кёзюнг къарап тоймагъан,
Кёлюнг къанып кьоймагъан,
Хар жаннга бир кере берилген,
Кетсе — къайтып келмеген. (Жата)

Кёк ажирге минеме,
Кёп жылкыны сюреме.
(Чалек бир 1921гъ)

Кёк жылтырайды,
Жер кьалтырайды. (Кёк кюкюреген)

Кёк къагъытда — тую бюртюкле.
(Кёк бир жумулса)

Кёк табакъда — къызыл алма. (ноу)

Кёкде — жулдуз, кьолда — суу.
(Жабараъ)

Кёл башында — акъ жамычы.
(Къаймаъ)

Келген да андан тутады,
Кетген да андан тутады. (иъэ ятэ)

Келгинчи сакълайдыла,
Келсе — къачадыла. (нлурж)

Келиними бир баласы —
Къалгъанладан багъалы. (нйрз)

Келмей да болмаз,
Кетмей да къалмаз. (жъаноз)

Кёлю — кьоркъакъ,
Кёзю — чокъуракъ. (нвоу)

Кёрген кёзю ау этер,
Кёрмегенни сау этер. (Кёзюле)

Кеси — бир къарыш,
Сакъалы — минг къарыш. (нахо)

Кеси — бойлу, тили — ойлу. (Karam)

Кеси — гитче, жыры — уллу. (Urgu)

Кеси — къара, буруну — акъ. (Чарка)

Кеси — къызыл, буруну — къара.
(Leky)

Кеси сууукъ эсе да,
Жууургъаны жылыды. (Kyt)

Кеси — хыйла, куйругъу — сырма.
(Тюкю)

Кеси бар, ызы жокъ. (Кеме)

Кеслери ёседиле,
Биленмей кеседиле. (Tume)

Кече урур,
Кюндюз кьурур. (Чык)

Кийим туйюлдю — кийилмейди,
Суу туйюлдю — ичилмейди,
Азыкъ туйюлдю — ашалмайды,
Ансыз жашау жащалмайды. (Чару)

Кийими — жюз къат,
Олтурады бир къарт,

Ажымсызды жиляры —
Ким тешиндирсе аны. (нрхоС)

Кюз артында тууама,
Жаз башында ёлеме,
Къыш узуну жерге жылыу береме.
(Къар)

Кюнден — кючлю,
Желден — къарыусуз,
Аягъы жокъ — барады,
Кёзю жокъ — жиляйды. (Булт)

Къайнар кёлде буз бузлай. (Къаймакъ)

Къалау-къалау тёшекле,
Аны билмеген — эшекле. (Китана)

Къанатлары барды — учмайды.
(Батлыкъ)

Къанаты жокъ — учады,
Аягъы жокъ — барады,
Желпеги жокъ — жүзеди. (Булт)

Къангасыз-чюйсюз — кёпюр ишледим.
(Буз)

Къапчыкъланы тешиучю,
Саутлагъа тюшюучю. (нрхнрн)

Къара юзмелтле кёкню баралла,
Бучхакъларындан суула агъалла.
(*Bylyma*)

Къара ийнек жатып къалды,
Акъ ийнек туруп кетди. (*dəzə vno dəʒ*)

Къара ийнекни тюбюнде —
Къызыл бузоу.
(*шо әрнәндәш нәһә*)

Къарангы бауда — акъ къозула. (*əvtnɪ*)

Къарангы къолда — акъ ташла.
(*чыккырда башла*)

Къарангыда кёреди да,
Жарыкъда кёрмейди. (*ʒy*)

Къардан — акъ,
Жюнден — жумушакъ. (*Мамкә*)

Карандашсыз, къаламсыз
Тереземе сурат салды. (*Сууқә*)

Къат-къат тонлу,
Къарыш бойлу. (*Хобушта*)

Къатында болгъанлыкъга,
Жумушха иймезсе. (*Аура*)

Къая арада — тогъай мюйюзлю.
(*длшлггж*)

Къая артында — буруш терек.
(*эштє ннн*)

Къая къыйырында — къынгыр артиш.
(*εоитюн*)

Къол бла бир саугъасы,
Эл бла бир къаугъасы. (*таулгг*)

Къол бла жайыла,
Кёз бла жыйыла. (*лгггж*)

Къолан къапталлы,
Къынгыр тырнакълы. (*ннннн*)

Къолсуз, балтасыз — юй ишлер.
(*къантлы*)

Къолсуз-бутсуз — жылкъы сюрюр.
(*блз жаугган*)

Къолсуз-бутсуз — таугъа ёрлер. (*ёртн*)

Къолсуз-бутсуз — эшик ачар. (*жн*)

Къолсузду-бутсузду,
Сурат а салалды. (*къыт сулгггг тгггг*)

Кьолу жокъ, аягъы жокъ,
Бел бау кыса. (Ариа гюте)

Кьолу жокъ, аягъы жокъ,
Кёкге ёрлер. (ношоу)

Кьолу-буту жокъ, кёлек киеди.
(Жастык)

Кьолум жокъ — тутама,
Тишим жокъ — тартама. (Мукуладис)

Кьолунда — кьуругъу,
Белинде — тулугъу,
Суу жагъада олтурур,
Суудан тулукъ толтурур. (Чарачи)

Кьолунда болмагъан да жокъ,
Кьолунда кьалгъан да жокъ. (Тюгюч)

Кьулагъы жокъ — эшитеди,
Ауузу жокъ — сёлешеди. (Кая кызыл)

Кьулагъы-кьуйругъу болмагъан,
Секиргенден тоймагъан. (Мака)

Кьуругъан чёпню башы —
Нарт таулуну ашы. (Боза)

Кьуш кёкню учуп барады,
Кюн кёзюн жаба турады. (Булу)

Къызыл ёгюз жерде жата,
Кёксюл ёгюз кёкге тарта.
(ношонш вуо шо)

Къызыл ёгюз чючгюрсе,
Къызыл минчакъ чартлар.
(нпшлтж вуо шо)

Къызыл ийнекни кёк бузоуу.
(ононя лншо)

Къызыл ийнекни къызыл танасы.
(онлэсэя лншо)

Къызыл кёмюр чайнайды,
Чачы желде ойнайды. *(Шев)*

Къыйырчыгъы – илинчек,
Киндигинде – тюйюмчек. *(Тюйрююч)*

Къылкъыяр – эл жыяр. *(Кыял кэоуэ)*

Къып-къызылчыкъ, тамаша,
Кеси жерге жанаша. *(Жилек)*

Къыппа-къызыл, къан кибик,
Таппа-татлы, бал кибик. *(Балы)*

Къырау урса – бише,
Бишсе – жерге тюше. *(Муркы)*

Къырыкъда — къычырыкъ.

(Бешкеде сабий)

Къычырыгъы — эл жыя,

Къарталары — жел тыя. *(Къооуз)*

Къыш жукълайды,

Жай шууулдайды. *(Ууэ нэгъар)*

Къыш — къолгъа алынмагъан,

Жай — жерге салынмагъан. *(агаН)*

Къышыбыз жокъ, жайыбыз жокъ,

Биз кёгергенлей турабыз,

Дуния бары саргъалса,

Биз тюрленмей къалабыз.

(шаран ага 1931Н)

Манга тагъылмагъан да жокъ,

Манга жарашмагъан да жокъ. *(Быкыы)*

Мен сюрсем — къачады.

Мен къачсам — сюреди. *(Ауана)*

Мени барды бир къызым —

Къат-къат чепкен киеди,

Ол къызымы дунияда

Хар бир инсан сюеди. *(Къшан)*

Минг къарындашны – бир юйю.
(Bal чешен)

Минг къоюм барды да,
Мингиси да – къочхар. (Kурман)

Минг къоюм суугъа кетди,
Акъсакъ Сюлей излей кетди.
(Ханлу ба чолу)

Минг тишли итим барды да,
Къаты-къуту айырмайды. (Эгел)

Минг чыпчыгъым барды да,
Къачха дери учмайды.
(Терек чанчакъла)

Миялады ол, алай
Терезе кёзге салмазса. (Буз)

Морт-морт, морт алаша,
Къуйрукъчугъу чорт алаша. (Борсукъ)

Не барама, не барама,
Балта узуну баралмайма. (Бешик)

Не барама, не барама,
Жёнгерими озалмайма. (Алана)

Не кьолу жокъ,
Не аягъы жокъ,
Дунияны юсюнде
Жетмеген жери жокъ. (Сѣз)

Не юйге кирмейди,
Не эшикге чыкъмайды. (Босага)

Окъча учар, топча чачар. (Ипики)

Ол женгилди, къабукъ кибик,
Жумушакъды, мамукъ кибик.
(Колу жашыж)

Онеки къанатлы учхандыла,
Была төрт къауумгъа юлешингендиле,
Хар къауумда юч къанатлы барды,
Хар къанатлыны төрт къанаты барды,
Хар къанатда жетишер тюк барды,
Хар тюкде 24-шер къуучукъ барды.

(агшага)
*Кезулюню ючюшар айы, вийкыла, кюле,
(Айла, жылыны кезулеру, жылы хар*

Онеки къуш,
Элли эки чаука,
Юч жюз алтмыш беш чыкъынжик
Бир гаккы тапхандыла.
(Айла, вийкыла, кюле, жыл)

Отда жанмайды, сууда батмайды. (Бүз)

От жагъада — къара киштик.

(Турч кумгъан)

От жагъада къумгъан,

Кёзчюклерин жумгъан. (Кыштик)

Отсуз-жалынсыз кюйдюрген.

(Мура)

Отсуз-къазансыз суу къайнар.

(Тара)

Отуз киши тирмен тарта,

Жангыз киши баугъа ата.

(Тшае ба тш)

Палапан аякълы,

Къуш тырнакълы,

Къачханнга тиймез,

Тутханын иймез. (Къахан)

Сабан тюзде — бир киши,

Бир кишини — минг тиши. (Тырауу)

Саргъалама, саргъалама —

Алтын болалмайма. (Жез)

Сары айгырым юрксе,

Суугъа дери тохтамаз. (Ермен)

Суу агъачым — кёкге жете,
Къыйырлары — жерге жете.

(Teñru kыlymyñ)

Суу ичинде — акъ балыкъ. *(Суу таш)*

Суу къатындан кетмеген,
Суудан уруп ётмеген. *(Кенор кылагъы)*

Суу тюбюнде — акъ таш.

(Хуиенде бутаракъ)

Суу туююлдю — жукъады,
Къар туююлдю — окъады.

Башы кёмюк этеди,

Къозучукъ да эмеди. *(Шом)*

Суу ызында — ийнели къыппа.

(Кирпи)

Суугъа кирип бугъама,

Саугъа алып чыгъама. *(Кармакъ)*

Суугъа кирсе — бир бола,

Суудан чыкъса — минг бола.

(Ат кыурукъ)

Суугъа тюшгюнчю — таш,

Суугъа тюшсе — тас. *(Шекер гырт)*

Суугъа тюшсе — кѣмюк,
Суудан чыкъса — кемик. (н19и10)

Сууда туады да, сууда ёледи. (ελϑ)

Сырт юсюнде — акъ бийче. (0жаж0)

Сырта сууукъ сюрюучю,
Сууукъ юйге кириучю.
(1922в1ш онои10и10и10)

Сырта сюрюучю сызгъырса,
Ёзенде къызла тепсерле.
(Жε1 0а к100к)

Сырты — дукъур,
Башы — дугъур,
Тюгю — къонгур. (ε0и1)

Сырты — къазандан къара,
Баууру — къардан акъ. (к102г10д10ε0)

Сырты — тюкю,
Саны — жикли. (εж1и1ε)

Тал терекни боюну бла,
Къара сууну къоюну бла. (н1и1ε1)

Тау ауузунда — акъ къырпакъ.
(В1ш1аε2 х1и1и1)

Тау башында жулдуз жана. (нршхрднн)

Тау башында — хазна,
Жол тайгъакъды да, миналмайма. (Кзоэ бёрк)

Таудан — бийик, хансдан — алаша. (Тай жол)

Таууш этмей сёлешген,
Халкъгъа акъыл юлешген. (Кипан)

Темир атым барды да,
Жолдан чыкъмай чабады. (Поэд)

Темир ызындан барыучу,
Жолда бугъуп къалыучу. (Хан)

Терек жаркъа жатып бара,
Булчукълары батып бара. (Баш таракъ)

Тёрт кишини — бир бёркю. (Стол)

Тёртеу ёрге тура,
Экеу кенгеш къура. (Ундурдукъ)

Тёртеу тенгден тёнгерер. (Арба чархад)

Тийигиз десенг, тиймейдиле,
Тиймегиз десенг, тиедиле. (Эрине)

Тишлери — тешикеде,
Сакъалы — эшикеде. (xɛwɪɹɔɟ)

Тохтамагъан тауушу,
Бузулмагъан ауушу. (dɫxɪɫɪ)

Туман тубюнде жоргъа алаша.
(ɔɪɹɔ)

Тышы — кём-кёк, алапат,
Ичи — кызыл къанауат. (ɛɪɹɔɹɔɫɪ)

Тышы — къап, ичи — къакъ. (ɹɪwɪɹɔɫɪ)

Тышына чыгъарымы,
Баям, сакълап турады.
Мен барама сюелип,
Ол а жатып барады. (ɹɪwɪɹɔɫɪ)

Тюрсюню — къар кибик,
Татыуу — бал кибик. (ɹɪwɪɹɔɫɪ)

Узун боюнлу,
Жумушакъ къоюнлу. (ɹɪwɪɹɔɫɪ)

Узун жолну къысха этер. (ɹɪwɪɹɔɫɪ)

Узун боюнлу,
Къур-къур оюнлу. (ɹɪwɪɹɔɫɪ)

Узунаякъ жюзаякъ
Шап-шуп этип чабады. (нллуЖ)

Узунбоюн Майрусхан —
Къазандагъын таусхан. (линоН)

Уллу къолда — уллутабан. (Аиуу)

Уллу тюзде къар жауа.
(нл нрэггжа нәдәвЕ)

Уллубыдыр, жумушакъ,
Тёрт жанында — тёрт къулакъ.
(Жастыкз)

Урмай-тюймей жиятыр. (нохО)

Урмасанг — кирмез,
Тартмасанг — чыкъмаз. (Темп чюй)

Урсанг, къоркъмайды,
Къууанып, ёрге чынгайды. (иоТ)

Уя этеди да,
Ичинде турмайды. (ллулр)

Халкъ ауузун ача,
Биреу берекет чача. (вириШ)

Ханс ичинде жашаучу,
Ишлемейин ашаучу. (Сенпрке)

Хар жылда бир тапхан,
Бир кереди минг тапхан.
(Кегет мерек)

Чайнайды, чайнайды —
Ичине жузь бармайды.
(Бычхы)

Чайнайма, чайнайма — эзилмейди,
Созама, созама — юзюлмейди.
(Чаыр)

Чегет кырылды да, тау болду.
(Тутте жыйлаган бичен)

Чегетге бара, юйге кыарайды,
Юйге бара, чегетге кыарайды.
(Арбаны арты)

Чегетни — улу,
Арбазны — кыулу. (Агац сибирги)

Четен толу жюнюм:
Не кыолума алалмайма,
Не билезик эталмайма. (Туман)

Эки анада — он бала,
Барына да бир ат атала.
(Қолаа ба бармаъла)

Эки бичагъы,
Бир къучагъы. (Қышты)

Эки жаны лап-лап,
Ортасына кийиз къаплап. (Нпнпх)

Эки къарындаш бир жолну
Эки жанында жашайдыла,
Ёмюрлери, къарап,
Бир бирлерин кёрмейдиле. (Кёзе)

Эки къарындаш жолоучу,
Хар кимге да жолугъуучу,
Бири келсе: «Жат!» — дейди,
Бири келсе: «Къоп!» — дейди.
(Ай ба кюн)

Эки къарындаш:
Не атха минмезле,
Не жерге тюшмезле. (Ёзгнәле)

Эки туугъан къарындаш,
Айыргъан а — аналары. (Черек)

Эки ыстауатым,
Он атым. (Қолаа, бармаъла)

Эки эгиз къарындаш
Жулдузлагъа ушайдыла,
Бир бирлерин кёрюрге
Термилип жашайдыла. (Кезле)

Эл ашагъан эмеген. (нәшәтл)

Эл башында —

Тогъуз тюрсюнлю суу къылыч.

(Тюрри къылыч)

Эм аллында — оракъ,

Онбешинде — толу акъ,

Отузунда ёлюр,

Отуз бирде келир. (Аи)

Эмеген отха къазанмы асханды?

Акъ тютюн тауну, тюзню да басханды.

(Туман)

Эрттенбла эртте турду,

Кёк таланы гымыш къырды.

(Чаргъи)

Эрттенбла — төрт аякълы,

Кюн узуну — эки аякълы,

Ингирде уа — юч аякълы.

(картыгъында)

(Адам: сабийлигинде, уллулугъунда,

Эрттен болса, кетедиле,
Ингир болса, келедиле. (Жүлдүз) *(vneλovλʒ)*

Эти – буздан сууукъ,
Тили – окъдан ачы. (Нвигж Л) *(нвигж λʒ)*

Эти бар да, кьаны жокъ,
Териси бар да, сюеги жокъ.
(Картоф) *(фoшdф)*

Эшиги-терезеси жокъ,
Ичинде – минг кьозу. (Наш) *(наш)*

Эшик артында – кьошбаш теке.
(Кийим такътыч) *(Кийим такътыч)*

Эшик ачмай, юйге кирир. (Кюм такъ) *(Кюм такъ)*

Эшикде – таш, юйде – отун.
(Ташкөмүр) *(Ташкөмүр)*

Эшикде сеждеге бара,
Юйде созулуп кьала. (Балта) *(Балта)*

Юй башында – ала кюйюз,
Ортасында – жарты гыржын.
(Жүлдүз ба толмагъа ай) *(Жүлдүз ба толмагъа ай)*

Юй тубюнде тепсейме мен эрттенден
түшгө,
Ингирде уа кысылама муююшгө.
(пгшдпгпг)

Юйге кирсе, эшикге чыкмаз,
Эшикге чыкса, юйге кирмез.
(ношонг)

Юлкю юсюнде — кызыл чыпчыкыла.
(пжшпгпг)

Юч жюз алтмыш беш келеги,
Кюнден бирин тешеди. (Рызана)

Юч кырындашны — бир бөркю.
(Тенсц)

СОРУУ ЭЛБЕРЛЕ

Адамны адамлыгын не танытады? (Иш)

Адамны кыанаты неди? (Бишм)

Адамны кыолун не байлайды?
(Жокулуз)

Алтындан багыалы неди? (Акыл)

Дунияда арый-тала билмеген неди?
(Баргъа суу)

Дунияда ёлмеген неди? (Тюз сёз)

Дунияда кбылыч кесмеген зат неди?
(Тюзлюк)

Дунияда эм алаша неди? (Жер)

Дунияда эм ариу неди? (Жюрек сюйген)

Дунияда эм бай неди? (Жер)

Дунияда эм татлы неди? (Жукуу)

Дунияда эм уллу байлыкъ неди?
(Саулыкъ)

Жауун жаугъанда, къаргъа къаллай
терекге кьонады? (Суу терекге)

Жер неден тоймайды? (Жауудан)

Жерден ёрге не алынмайды? (Ауа)

Жерни башында не зат женгил
жюрюйдю? (Жер)

Жюрекни ачхычы неди? (Сёз)

Кесини атын айтып не кычырады?

(Кукук)

Китапаны бла тереклени не зат
бирге ушатады?

(ИдривэривирН)

Къаз сууда нек батмайды?

(Вр првир эеиЖ)

Къайсы жолну алыкъа бир адам да
бармагъанды?

(Кой ж иозу)

Къайсы сагъат заманны бир кюннге
жаланда эки кере тюз кёргюзтеди?

(НрэггашхоГ)

Къайсы тишле не къапмайдыла, не
чайнамайдыла?

(Таракъ титле)

Не уллу ахчагъа да адам нени сатып
алаллыкъ туююлдю?

(Бошуа кетген заманы)

Нени териси башына жауду? (ТюиоюиГ)

Стакандан сууну тѳксе, анда не зат
къаллыкъды?

(ВлрХ)

Сууну узунлугъуна не затны салмайдыла?
(Кенюрю)

Тенгиз тубюнде ташла кьаллайладыла?
(Мылыла)

Тили жарасына дарман болгъан неди?
(Им)

Уясы болмагъан къайсы къанатлыды?
(Кулук)

Хар кимге да, хар неге да керек зат неди?
(Ам)

Хар тилде ким сёлешеди?
(Къая кызылы)

Элекде сууну къалай элтирге боллукъду?
(Бузлатын)

Юйню жарыгъы неди?
(Ана)

Юйюн биргесине жюрютген неди?
(Метеке)

БАШЛАРЫ

<i>Ал сёз</i>	3
ОЙБЕРЛЕ	5
Игиликсиз аманлыкъ болмайды	5
Эринчек къыз	6
Хан улу бла агъач уста	8
Намыс	9
Телини тенглиги — душманны шуёхлугъу	11
Хазна	12
Акъыллы къызчыкъ	13
Туз бла мамукъ	14
Чомарт бийни дерти	15
Байлыкъ, Насып, Акъыл	16
Тойгъан жерден туугъан жер ахшы	19
Сёзюнде турмагъан бай	20
Эки таулу	22
Тюз адам	23
Халал сом	25
Жюз гаккы	27
Ётюрюкню къуйругъу — бир тутум	28
Ана къыйыны	30
Жокъну керек тапдырыр	31
Агъач бла балтала	32
Ариу къолла	33
Аппа бла туудугъу	35
Эсли жашчыкъ	36
Къаты адет	38
Къарындашла	40